

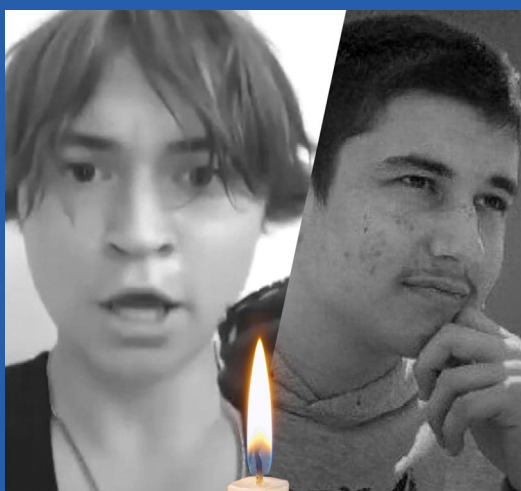

Омбудсман України
Ombudsman of Ukraine

НАЦІОНАЛЬНІ МЕНШИНИ (СПІЛЬНОТИ) І КОРИННІ НАРОДИ В ОКУПАЦІЇ: боротьба за виживання

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

«Становище національних меншин (спільнот)
і корінних народів під окупацією Російської Федерації»

Революція Гідності остаточно визначила проєвропейський вибір українського народу, а ратифікація Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, безумовно, стала важливим досягненням України. Це було основним мотивом демократичних змін, які відбулися протягом останнього десятиліття, а також рушійною силою низки ключових реформ, заснованих на європейських цінностях.

Сучасний стан розвитку євроінтеграційних процесів має унікальний характер, оскільки протікає в умовах повномасштабної війни, яку неспровоковано розпочала Російська Федерація проти України 24 лютого 2022 року. Захищаючи безпекову архітектуру Європи та світу, потерпаючи від колосальних людських та фінансово-економічних втрат, Україна набула статусу кандидата на вступ до ЄС та продовжила активно впроваджувати проєвропейські реформи.

На виконання Резолюції Європарламенту 2022/2716 (RSP) український уряд запустив процеси гармонізації законодавства України з універсальними стандартами правової системи Європейського Союзу. Для повноцінної реалізації політико-правових положень зазначеного документу, ЄС висунув Україні перелік вимог щодо проведення удосконалення законодавства, яке регламентує низку важливих галузей суспільного життя та державного управління.

Однією з умов щодо членства України в ЄС було прийняття законодавства, яке відповідає міжнародним критеріям у сфері захисту прав національних меншин.

Активний діалог між українським урядом та європейськими інституціями в питаннях управління етнокультурною різноманітністю свідчить про вагу та значимість цього фактора на шляху європейської інтеграції поряд з демократією, верховенством права та захистом прав людини.

Говорячи про сучасні етнополітичні виклики та проблеми в Україні не можна обійти увагою стан дотримання прав і свобод національних меншин (спільнот) в умовах відкритого військового конфлікту та дії воєнного стану в Україні. Як відомо, тимчасово окуповані території на сході та півдні країни є поліетнічними регіонами з місцями компактного проживання болгар, греків, кримських татар, євреїв, ромів та інших представників національних меншин.

Схвальними є кроки українського уряду у створенні низки онлайн-платформ з фіксації та розслідування злочинів Російської Федерації проти цивільного населення України¹, але сьогодні постає гостра необхідність в розробці ефективного механізму взаємодії з постраждалими представниками національних меншин на звільнених територіях України (Херсонська, Харківська, Сумська, Київська області), а також в тих місцях, де вони отримали статус внутрішньопереміщених осіб.

¹Платформи фіксації та розслідування злочинів російської федерації проти цивільного населення України. Посилання розміщені на офіційному сайті Комітету з питань прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій України, національних меншин і міжнародних відносин: <https://kompravlud.rada.gov.ua/fsview/74615.html>

Важливим кроком на шляху до якісного управління етнокультурним різноманіттям має стати запровадження сучасної моделі інституціоналізації етнокультурних відносин на обласному та місцевому рівнях. Нажаль, сьогодні виконавчі структури регіонального та місцевого рівня лише поверхово контролюють сферу етнополітики та не мають чітких повноважень у своїй діяльності. Ними не фіксуються та не акумулюються актуальні статистичні дані щодо порушення прав і свобод національних меншин та корінних народів в умовах відкритого військового конфлікту, що може призвести до масової втрати доказів у злочинах РФ на основі факторів дискримінації (етнічне походження, колір шкіри, релігія, мова). Суттєвим бар'єром для ефективної роботи обласних військових адміністрацій є також відсутність в їх штаті компетентних спеціалістів, які були б здатні не лише впроваджувати культурну політику, але й здійснювати постійний правовий та соціологічний моніторинг етнічного середовища.

Підводячи проміжні підсумки, можна з упевненістю сказати, що питання забезпечення прав національних меншин (спільнот) є одним із важливих пунктів порядку денного українського уряду. Завдяки активній співпраці з міжнародними організаціями (ООН, Європейська Комісія, Рада Європи, ОБСЄ) та експертним середовищем, вже сьогодні можна спостерігати видимий прогрес у напрямку адаптації національного законодавства та інституційних практик України до європейських стандартів правового захисту національних меншин та корінних народів.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою цього дослідження була фіксація випадків порушення прав і свобод представників національних меншин та корінних народів в період російської збройної агресії, а також аналіз ефективності правових механізмів їх захисту під час дії воєнного стану в Україні. Окрему увагу було також приділено проблемам та досягненням євроінтеграційних реформ у сфері етнополітики, які розглядаються як рамкові інструменти для прийняття рішень на державному та регіональному рівні.

Дані, висвітлені у дослідженні, узагальнені за експертної підтримки Ради Європи і ґрунтуються, в першу чергу, на матеріалах діяльності Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, а також інформації, отриманої від обласних військових адміністрацій і представників національних меншин (спільнот) та корінних народів.

В основі дослідження було поставлено виконання **наступних завдань**:

- Отримання офіційної та неофіційної інформації про факти викрадення, геноциду чи дискримінації представників національних меншин (спільнот) та корінних народів на окупованих та деокупованих територіях України зважаючи на їх національність, вік, місце проживання, стать, сексуальну орієнтацію, етнічне походження, колір шкіри, релігію, політичні переконання, мову або будь-який інший фактор.
- Діагностика поточного стану забезпечення прав і свобод національних меншин (спільнот) та корінних народів в Україні в умовах дії воєнного стану.
- Експертиза новітніх нормативно-правових актів у сфері етнополітики на предмет їх відповідності міжнародним та європейським стандартам, національному законодавству, безпековій стратегії України.
- Розробка рекомендацій для цільових груп та зацікавлених сторін.

Дослідження базується на наступних **основних принципах**:

- Принцип об'єктивності: результати дослідження залежать виключно від оцінки отриманої інформації в досліджуваній сфері і не залежать від суб'єктивної думки чи емоційних аргументів монітора / експерта.
- Принцип законності: при здійсненні діяльності суб'єкти дослідження діяли в суворій відповідності до чинних нормативно-правових актів, що визначають їх повноваження в даній сфері.
- Принцип прозорості: інформація про результати дослідження є вільно доступною для громадськості та відповідає основним стандартам відкритих даних.
- Принцип достовірності: висновки дослідження ґрунтуються на перевірній інформації, отриманій з первинних та вторинних джерел, які оцінені як надійні та достовірні.
- Принцип конфіденційності: готовність дотримуватись принципу нерозголошення персональних даних, що стали відомими під час дослідження.

При дослідженні використовувались такі **методи**:

Консультації:

- з представниками та представницями профільних міністерств та інших органів виконавчої влади центрального, регіонального та місцевого рівнів;
- з представниками та представницями національних меншин (спільнот) та корінних народів;
- з керівниками національно-культурних та правозахисних неурядових організацій.

Інформаційні запити до розпорядників інформації.

Розповсюдження анкети-опитувальника серед респондентів.

Порівняльно-правовий аналіз міжнародних та національних нормативних актів, рішень, рекомендацій, звітів та інших офіційних документів.

Пошук актуального веб-контенту у відкритих джерелах.

Акумуляція, верифікація та аналіз отриманої інформації.

Цільовими групами дослідження було визначено представників національних меншин та корінних народів України, у тому числі тих, хто стали жертвами воєнних злочинів, злочинів проти людяності та інших серйозних порушень міжнародного гуманітарного права, вчинених збройними силами РФ, а також родичі жертв та свідки цих злочинів.

В рамках дослідження було отримано 102 заповнені анкети від представників та представниць цільових груп, 24 інформаційних доповіді від обласних воєнних адміністрацій та 7 узагальнених аналітичних звітів від профільних міністерств. Проведено 16 глибинних інтерв'ю з представниками національних меншин (спільнот), які перебували чи перебувають на тимчасово окупованих територіях України.

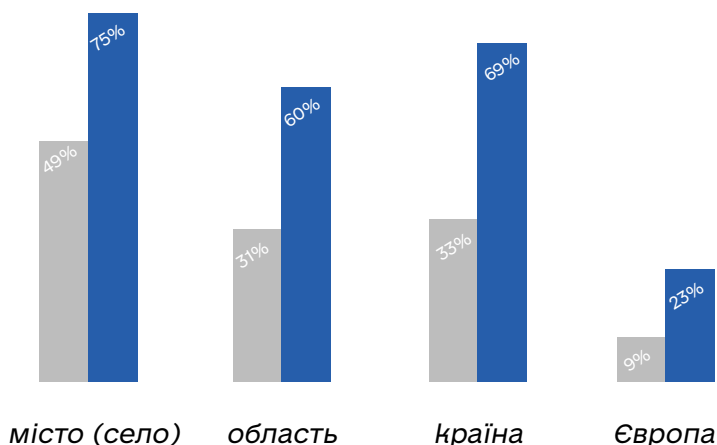
Часові рамки проведеного дослідження включають період лютий 2022 року – серпень 2023 року та базуються на вихідних даних від 24.02.2022 року, тобто від початку повномасштабної війни РФ проти України. Звіт охоплює ситуацію до 31 серпня 2023 року.

За географічним виміром дослідження охоплювало всю територію України, у тому числі АР Крим. Особлива увага приділялася окупованим та деокупованим територіям, де ситуація з порушенням прав національних меншин (спільнот) та корінних народів є найгіршою на сьогодні.

СИСТЕМНІ ПОРУШЕННЯ ПРАВ І СВОБОД НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН (СПІЛЬНОТ) В УМОВАХ ВІЙНИ: СИТУАЦІЙНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ

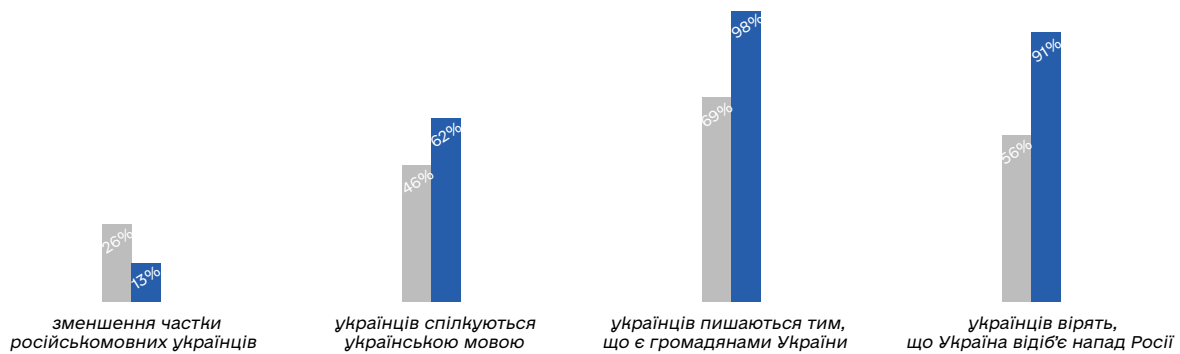
Вже майже 10 років Україна перебуває у стані війни з Російською Федерацією, виборюючи свою незалежність та територіальну цілісність, а також захищаючи майбутнє всього демократичного світу. За цей час українське суспільство стало більш згуртованим і консолідованим навколо спільних цілей, орієнтованим на перемогу у війні та подальшу розбудову України як високорозвинутої, демократичної, впливової, європейської держави. Ситуація війни посилила потребу громадян у солідарності із жителями свого міста, села, області, країни в цілому, навіть Європи та світу.

За даними Центру Разумкова, частка тих, хто відчуває себе дуже близьким з жителями їх міста (села), зросла з 49% у 2020 р. до 75% у 2022 р., з областю – з 31% до 60%, з країною – з 33% до 69%, з Європою – з 9% до 23%.²

²Політичні цінності та політико-ідеологічні орієнтації громадян України в період російської агресії: стан і напрями змін // Національна безпека і оборона, 2022, № 3-4. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://razumkov.org.ua/images/journal/NSD189-190_2022_ukr.pdf

Разом зі значним зростанням протягом 2022 року віри в українську державу та її майбутнє відбулося двократне зменшення частки російськомовних українців – з 26% перед вторгненням до 13% в січні 2023 року та збільшення на 16% тих, хто найчастіше спілкується українською мовою (з 46% до 62%). У 2020 році 69% українців пишалися тим, що є громадянами України, а в серпні 2022 року – 98%; у лютому 2022 року 56% вірили, що Україна відіб'є напад Росії, а в березні 2022 року – 91%, і такий показник залишається незмінним і в січні 2023 року.³

Такий емоційний фон став одним із чинників формування української громадянської (політичної) нації – адже 94% громадян, серед яких представники різних етнічних, мовних та конфесійних груп, поділяють загальноукраїнську ідентичність.⁴ Сьогодні загальноукраїнська ідентичність – це важливий інструмент протидії російській агресії, а її розмивання все ще залишається одним із завдань Росії у війні проти України.

В перші дні нової фази російсько-української війни представники національних меншин та корінних народів висловилися за повну підтримку України та закликали до об'єднання та координації спільних зусиль у протистоянні зовнішнім загрозам та викликам.⁵ У своїх спільних заявах на загальнодержавному та регіональному рівнях вони наголосили на давніх історичних зв'язках з Україною та висловили готовність захищати її державний суверенітет та територіальну цілісність. Така солідарність створила умови для потужного інформаційного та волонтерського фронту, а також сприяла активному долученню представників різних етнічних спільнот до лав ЗСУ.

На жаль, наразі відсутні механізми ведення деталізованої статистики щодо етнічної приналежності військовослужбовців ЗСУ, оскільки з 2002 року законодавством України скасовано графу «національність» в актах цивільного стану.⁶ Це також унеможливлює фіксацію демографічних змін в регіонах з компактним проживанням представників національних меншин та корінних народів України, які зараз знаходяться під окупаційним режимом. Ні Державна служба статистики України, ні обласні державні адміністрації, такий облік на цьому етапі не здійснюють. Відтак, отримання новітніх демографічних даних по українських регіонах, зокрема щодо їхнього національного складу, стане можливим лише після проведення наступного Всеукраїнського перепису населення.

За цих умов дуже актуальною видається ініціатива Державної служби України з етнополітики та свободи совісті, яка розпочала постійний моніторинг випадків участі представників національних меншин та корінних народів у русі спротиву.

Моніторинг здійснюється шляхом аналізу відкритих джерел інформації та охоплює факти за шістьма напрямками залученості у протидію російській агресії:

1. «Адвокаційна діяльність на підтримку України»;
2. «Гуманітарна місія»;
3. «Опір на тимчасово окупованих територіях»;
4. «Міжнародне інформування»;
5. «Безпосередня участь у збройних силах та інших силах оборони»;
6. «Публічна позиція».

³Зміни в українському суспільстві за рік повномасштабної війни. InfoSapiens, 23 лютого 2023 року. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.sapiens.com.ua/ua/socpol-research-single-page?id=259>

⁴Ефективність реалізації державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності: соціологічні індикатори. Разумков Центр, 29 червня 2023 року. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://razumkov.org.ua/napiamky/sotsiologichni-doslidzhennia/efektyvnist-realizatsii-derzhavnoi-politiki-u-sferi-utverdzhennia-ukrainskoi-natsionalnoi-ta-gromadianskoi-identichnosti-sotsiologichni-indykatory-traven-2023r>

⁵Заява керівників румунських національно-культурних товариств Закарпаття. 26 вересня 2022 року. Режим доступу: <https://ungvar.uz.ua/2022/09/26/zaiava-kerivnykiv-rumunskykh-natsionalno-kulturnykh-tovarystv-zakarpattia/> Звернення ГО «Ради національних товариств Вінниччини». Вінницька обласна військова адміністрація, 25 лютого 2022 року. Режим доступу: <https://www.vin.gov.ua/upravlinnia-u-spravakh-natsionalnostei-ta-relihii/43941-zvernennia-ho-rady-natsionalnykh-tovarystv-vinnichchyny> Україна – мирний дім для всіх нас: звернення на підтримку України. ДЕСС, 24 лютого 2022 року. Режим доступу: <https://dess.gov.ua/zvernennia-etnospilnot-ukrainy/> Турки-месхетинці закликали мусульман Росії і Чечні не брати участь у війні проти України. УНІАН, 15 квітня 2022 року. Режим доступу: <https://www.unian.ua/world/turki-meshetinci-zaklikali-musulman-rosiji-i-चेचни-ne-brati-uchast-u-viyni-proti-ukrajini-video-novini-svitu-11787444.html>

Звернення від окремих спільнот, організацій і різних мереж громадянського суспільства. ДЕСС. Режим доступу: <https://dess.gov.ua/zvernennia-vid-spilnot/> Постанова Кабінету Міністрів України від 12 вересня 2002 року № 1367 «Про затвердження зразків книг реєстрації актів цивільного стану та описів бланків свідоцтв, що видаються державними органами реєстрації актів цивільного стану». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1367-2002-%D0%BF#Text> Правила державної реєстрації актів цивільного стану в Україні, затверджені наказом Міністерства юстиції України від 18 жовтня 2000 р. №52/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 24 жовтня 2010 р. № 3307/5). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-00#Text> постановою Кабінету Міністрів України від 10 листопада 2010 р. № 1025 «Про затвердження зразків актових записів цивільного стану, описів та зразків бланків свідоцтв про державну реєстрацію актів цивільного стану». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1025-2010-%D0%BF#Text>

В рамках моніторингу зафіксовано 367 повідомлень про факти діяльності представників 38 національних меншин і корінних народів України, однак зазначена кількість фактів не є вичерпною, оскільки багато таких справ залишаються поза публічним інформаційним простором і потребують додаткового часу для пошуку та вивчення.

Наразі канали комунікації між Україною та її тимчасово окупованими територіями майже не працюють, що ускладнює процес фіксації фактів щодо системних порушень прав та свобод людини з боку РФ.

На лінії активних бойових дій перебувають регіони сходу та півдня України зі значним поліетнічним складом населення, зокрема Херсонської, Запорізької, Луганської та Донецької областей. Відповідно до затвердженого Переліку територій, на яких ведуться бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією можна бачити, що серед них залишається велика кількість населених пунктів з компактним проживанням представників національних меншин та корінних народів, зокрема:

кримських татар (Новоолексіївка, Риково, Щасливцево, Партизани Генічеського району Херсонської області; Новотроїцький район Херсонської області; Макиївка, Мирноград Донецької області; Антрацит Луганської області);

болгар (Озеряни Генічеського району Херсонської області; Райнівка, Вячеславка, Гюнівка, Зеленивка, Інзівка, Софіївка (Коларівка), Мануйлівка, Маринівка, Преслав, Банівка, Трояни, Радолівка, Петрівка, Лозуватка Бердянського району Запорізької області; Ботієве, Богданівка, Ганнівка, Степанівка Друга, Строганівка Мелітопольського району Запорізької області; Велика Тернівка Якимівського району Запорізької області);

греків (Маріуполь, Сартана, Малоянисоль, Сартана, Урзуф, Кременівка, Чермалик, Ялта, Мангуш, Старий Крим Маріупольського району Донецької області; Волноваха Донецької області; Бугас, Старогнатівка, Велика Новосілка, Роздольне, Гранітне, Комар, Старомлинівка, Улакли, Богатир Волноваського району Донецької області; Стила, Староласпа, Старобешеве Кальміуського району Донецької області);

ромів (Бахмут, Красногірка, Краматорськ, Вугледар, Торецьк, Часів Яр, Кропивницьке, Стрітенка, Новотроїцьке, Ольгинка та Дмитрівка Волноваського району; м. Маріуполь та Маріупольський район; Лисичанськ, Кременський та Сватівський райони Луганської області);

турків-месхетинців (Хрестівка, Балтазарівка, Морозівка Чаплинського району Херсонської області; Слов'янськ Донецької області).

Велика кількість представників національних меншин та корінних народів залишається в зоні активних бойових дій та щодня відчують на собі масові порушення прав і свобод людини – від кампаній урбіциду⁷ та «фільтраційних» заходів до випадків незаконних викрадень, катувань, сексуального та гендерно зумовленого насильства, незаконних утримань, вбивств та показових страт, політично вмотивованих кримінальних переслідувань.

Численні звіти міжнародних організацій та місій, які постійно працюють в Україні, засвідчують зухвале ігнорування Росією своїх міжнародно-правових зобов'язань. Від початку агресії проти України у 2014 року Російська Федерація порушила майже 400 різних договорів міжнародного права, у тому числі Статут ООН, Гаазьку та Женевську Конвенцію, Європейську конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод, Конвенцію ООН про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту та багато інших.

Разом з цим, варто підкреслити, що повну картину правопорушень можливо скласти лише враховуючи ситуацію як із загальновизнаними правами (права людини та громадянина), так і зі спеціальним правовим статусом представників національних меншин в Україні та світі.

Права національних меншин є невід'ємною частиною загальної системи прав людини й громадянських прав і свобод, проте у демократичних країнах вони наділені низкою специфічних прав, які відрізняються від прав більшості громадян держави. Це їхні права в тих сферах, де вони проявляють себе як особлива етнічна група (збереження ідентичності, традицій, мови, культурної спадщини тощо), а також там, де є потреба збалансувати дискримінаційне становище меншини порівняно з іншими громадянами.

⁷Урбіцид – це окрема форма масового насильства, що характеризується навмисним знищенням життєво важливої цивільної інфраструктури. При повному ігноруванні міжнародного гуманітарного права урбіцид ґрунтується на логіці колективного покарання, спрямованого проти цивільного населення та побудованої інфраструктури, від якої залежить його життя. Такі кампанії систематичного бомбардування та руйнування можуть залишити цілі міста в руїнах, звідки й пішов термін урбіцид – «убивство» міста.

Станом на 29 серпня 2023 року Офіс Генерального прокурора задокументував 105 247 воєнних злочинів росіян, серед них вбивство 503 дітей (поранених – 1117).⁸ За офіційними даними від Управління верховного комісара ООН з прав людини, через російську агресію проти України з 24 лютого 2022 до 27 серпня 2023 року загинули 9511 мирних (цивільних) людей, ще 17 206 отримали поранення.⁹

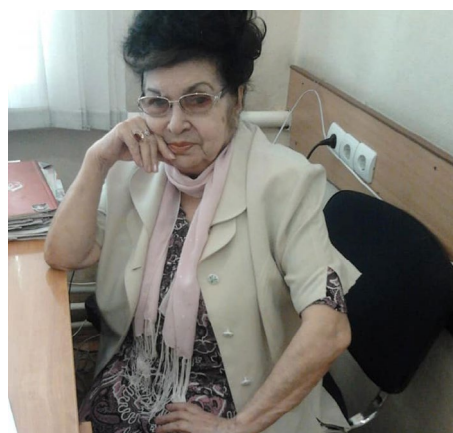
Ці цифри є дуже приблизними, оскільки до них включені лише підтверджені втрати і немає даних з окупованих територій. Переважна більшість випадків загибелі або поранення цивільних осіб сталася через застосування в населених пунктах важкої артилерії, зокрема, реактивних систем залпового вогню, а також через ракетні та авіаційні удари. До того ж, російські війська вчинили цілу низку позасудових страт та невиборних вбивств цивільних осіб, серед яких були і діти.

Під загрозою зникнення перебувають греки Приазов'я – третя за чисельністю етнічна група Донецької області і найбільший осередок компактного проживання греків на теренах усього пострадянського простору. В межах однієї етнічної спільноти до цього часу зберігається дві унікальні мовні групи: **румеї, які спілкуються румейським діалектом грецької мови та уруми, мова яких належить до групи тюркських мов.**

Починаючи з 2014 року майже всі поселення приазовських греків зазнали катастрофічних руйнувань та численних людських жертв серед цивільного населення, оскільки перебували у прифронтовій зоні на лінії вогню. З лютого 2022 року ситуація погіршилася у зв'язку з окупацією та гуманітарною ситуацією в Маріуполі та інших грецьких поселеннях, де проживало орієнтовно 100 тисяч греків. Так, місто Волноваха з населенням понад 21 100 жителів (15 000 із них – грецькі румеї) знищено на 95%; село Гранітне (проживало 3 600 греків-урумів) знищено на 95%; село Старомлинівка (проживало 2 400 греків-урумів) знищено на 90%; село Бугас (проживало 1 400 греків-румеїв) знищено на 70%; село Чермалик (проживало 1 900 греків-урумів) знищено на 70%; село Старогнатівка (проживало 2 100 етнічних греків: урумів та румеїв) – знищено на 60%.

Внаслідок авіаудару 26 лютого 2022 року у передмісті Маріуполя (селища Сартана та Бугас) зафіксовано смерть 10 греків.¹⁰ Відомо також про загибель Наталії Харакоз – письменниці, журналістки, громадської діячки, яка походила із грецької родини і все свідоме життя проживала в Маріуполі.¹¹ Жінка відмовилася виїжджати з окупованого міста разом з родиною і померла у віці 87 років від жахливих умов, в яких вона мусила перебувати. Після руйнації її будинку, вона провела кілька тижнів у підвалі сусідньої багатоповерхівки без зв'язку з близькими, у холоді, голоді, бруді, без води та ліків. Місцеві поховали Наталю Харакоз у дворі. Сусідка поклала їй у кишеню записку з ім'ям та датою смерті. Завдяки цьому родичі, які залишилися на окупованій території, змогли знайти місце захоронення Наталії Харакоз у братській могилі на Старокримському цвинтарі.

⁸Злочини, вчинені в період повномасштабного вторгнення РФ. Станом на 29.08.2023 // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://armyinform.com.ua/2023/08/29/ofis-genprokurora-ukrayiny-zadokumentovano-ponad-105-tysyach-voennyh-zlochyniv/>

⁹Ukraine: civilian casualty update 8 May 2023 // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ukraine.un.org/sites/default/files/2023-08/Ukraine%20-%20civilian%20casualty%20update%20as%20of%2027%20August%202023%20Ukr.pdf>

¹⁰Греція евакуує громадян та співробітників консульства з Маріуполя. Укрінформ, 2 березня 2022 року. Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3418238-grecia-evakuue-gromadan-ta-spirovbitnikiv-konsulstva-z-mariupola.html>

¹¹Війна словом, війна зброєю: In Memoriam для журналістів, які загинули на війні. Грунт. Режим доступу: <https://grnt.media/special-project/in-memoriam-dlya-zhurnalistiv-yaki-zagynuly-na-vijni/>

За підтвердженими даними міського голови Маріуполю за період окупації в місті загинуло понад 20 тисяч осіб серед цивільного населення.¹² За неофіційними даними ця цифра може перевищувати 100 тисяч осіб.¹³

Загалом можна виділити декілька проблемних моментів, які ускладнюють процес виявлення точної кількості загиблих серед містян. **Перша категорія проблем** пов'язана із закритою базою даних РФ, куди вносяться ідентифіковані жертви, поховані російськими військовими. **Другу** складають масові поховання в братських могилах та громадських місцях, після ексгумації яких буде майже неможливо встановити особу загиблого. Супутникові знімки зафіксували, що найбільші масові поховання маріупольців розташовані поблизу Мангуша, на кладовищі у Виноградному та в Старому Криму.

До третьої варто віднести неможливість порахувати жертви, які залишилися під завалами будинків – при розборі залишків споруд тіла вивозилися разом із будівельним сміттям. **Четверта категорія проблем** представлена хаотичним погребінням згорілих тіл, попіл яких просто закопували в землю, часто без позначення місця поховання.

Наведені приклади підтверджують і особисті історії респондентів:

[Переклад з російської] «Мій чоловік пішов назбирати гілок, щоб ми могли їжу приготувати на вогні. І тут як вгатило, ми бачили, що він лежав і вже не ворухився, але не знаємо чи він був ще живий якийсь час, чи відразу помер. Коли ми змогли до нього дістатися, він вже був мертвий. [...] Забрати і поховати не вийшло, бо постійно обстрілювали. Потім хтось придумав написати на папері ім'я та прізвище, дату народження, місце проживання і ті записки залишили в кишенях та прив'язали до рук, до ніг. [...] Так мародери все це знімали, зривали. Чоловіки потім ще декілька разів вкладали ті записки, бо вони постійно зникали. [...] Ходили і шукали цінні речі на трупах, були й такі. [...] 27 березня діти мене забрали з міста і це був останній день, коли я бачила тіло свого чоловіка, воно так і лежало там. Потім сусіди вже мені розказали, що він лежав так аж до 23 квітня, тобто більше місяця тіло пролежало на вулиці. [...] Тіло забрали якісь люди з ДНР чи військові, точно і не знаю. І хоча сусіди їм назвали ім'я і прізвище, і всі дані чоловіка, вони заявили, що це буде тіло з номером» (жінка, представниця грецької національної меншини, Маріуполь).

Шокуючою стала новина про вбивство росіянами неповнолітніх **Тиграна Оганнісяна** та **Микити Ханганова**, вірмен за походженням, яких місцева окупаційна влада Бердянську (тимчасово окупована територія Запорізької області) звинуватила в «антиросійській та терористичній діяльності».¹⁴ За даними Медіної ініціативи за права людини, кримінальне переслідування підлітків розпочалося 30 вересня 2022 року після кількох місяців жорстких допитів із застосуванням побиття і катувань електричним струмом з метою отримання від них зізнань. 24 травня 2023 року Слідчий Комітет РФ висунув підліткам обвинувачення у нібито плануванні диверсії на залізниці в Мелітополі – їм загрожував арешт до 20 років позбавлення волі за статтею 281 Кримінального Кодексу.¹⁵

¹²Мер Маріуполя назвав дані про загиблих у місті. Радіо Свобода, 14 квітня 2023 року. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-mariupol-zahybli/32363334.html>

¹³Скільки людей загинуло у Маріуполі: журналістка розкрила нові дані джерел. ZN.UA, 4 травня 2023 року. Режим доступу: <https://zn.ua/ukr/war/skilkiljudej-zahinulo-u-mariupoli-zhurnalistka-rozkрила-novi-dani-dzherel.html>

¹⁴Росіяне заявили об убийстве в Бердянске «проукраинских террористов»: одному из них 16. УНИАН, 25 червня 2023 року. Режим доступу: <https://www.unian.net/society/tigran-oganesyan-rossiyane-zayavili-ob-ubiyстве-v-berdyanske-dvuh-chelovek-12306384.html>

¹⁵Росія обвинувачує українських дітей у диверсії – їм загрожує від 10 до 20 років ув'язнення. МІПЛ, 25 травня 2023 року. Режим доступу: <https://mipl.org.ua/terminovo-rosiya-obvynuvachuye-ukrayinskyh-ditej-u-dyversiyi-yim-zagrozhuye-vid-10-do-20-rokiv-uvyaznennya/?fbclid=IwAR1iWm2bKOA-Mp5zEtuss3Wq5IV1aEpX7zPN3npa531B0dN19hPRu0bCuUQ>

15 червня 2023 року Європарламент опублікував резолюцію, в якій вимагав від Російської Федерації припинити переслідування дітей та дозволити їм виїхати на контрольовану Україною територію.¹⁶ Зокрема, депутати закликали Міжнародний Комітет Червоного Хреста (МКЧХ) сприяти безпечному поверненню підлітків на підконтрольну Україні територію, а також розслідувати цю справу за участю Спеціального представника Генерального секретаря ООН з питань насильства над дітьми. На жаль, жодної реакції на цей заклик не відбулося.

26 червня 2023 року окупаційна влада Запорізької області підтвердила смерть Тиграна Оганнісяна та Микити Ханганова, яких «було заблоковано та знищено в результаті злагоджених та оперативних дій правоохоронних органів». Журналістам стало відомо, що хлопці вбиті пострілом снайпера: Тигран отримав несумісний з життям вогнепальний постріл у серце, а його друг – у голову. Наразі ця справа потребує міжнародного розслідування для з'ясування всіх обставин.

Відомо також про людські втрати серед ромського населення. За результатами анкетування та інтерв'ю було підтверджено дані про загибель 4 осіб (1 військовий, 3 цивільних, в тому числі жінка і дитина) та 2 зниклих безвісті (1 військовий та 1 цивільна особа).

Усі перераховані види злочинів сьогодні у великій кількості зафіксовані на окупованих та деокупованих територіях України.

За даними правозахисних організацій України, найбільше випадків посягань на людську гідність зазнавали чотири категорії місцевого населення:

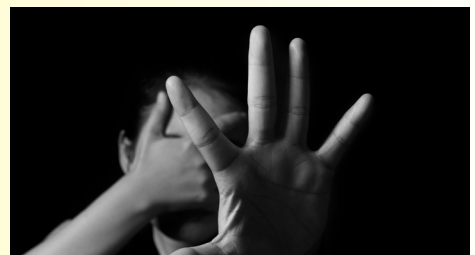
1. ветерани та колишні військовослужбовці української армії, які не проходили службу на момент початку повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року;
2. цивільні особи, які прямо чи опосередковано співпрацювали з українською армією, поки територія перебувала під контролем російських військ;
3. особи, які з відкритою нелояльністю ставилися до російської армії, висловлювали свою позицію публічно (місцеві громадські активісти, волонтери, підприємці тощо);
4. керівники та вищі посадові особи місцевих органів влади, які відмовилися співпрацювати з російською армією;
5. члени сімей зазначених категорій цивільних осіб. Представники цих груп є жертвами у 48% задокументованих випадків тортур.¹⁷

Одним із найбільш травматичних і найпоширеніших порушень прав людини на тимчасово окупованих територіях України є сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом (або СНПК), яке було застосовано до цивільних осіб з боку російських агресорів. Це юридичний термін, яким позначають зґвалтування, сексуальне рабство, сексуальні тортури чи приниження, умисне зараження венеричними захворюваннями, примус до споглядання сексуального насильства щодо інших людей та інші форми сексуального насильства, які здійснюються з політичними чи соціально-економічними намірами, що відповідають цілям конфлікту.

За даними **Офісу Генпрокурора, станом на 01 вересня 2023 року офіційно відомо про 231 фактів СНПК**. Найбільше випадків зафіксовано в таких областях України: Херсонській – 69, Донецькій – 55, Київській – 52, Харківській – 21, Запорізькій – 15, Миколаївській – 9, Чернігівській – 5, Луганській – 3, Сумській – 2. Серед постраждалих 82 чоловіків та 149 жінок. При цьому 13 осіб були неповнолітніми: 12 дівчат і один хлопець. Статистичні дані щодо етнічної приналежності жертв СНПК органами прокуратури наразі не фіксуються.

Серед респондентів, з якими вдалося поспілкуватися в ході цього дослідження, є такі, що виїхали з окупованих територій через страх сексуального насильства. Одна з представниць болгарської етнічної спільноти з окупованої частини Запорізької області розповіла, що неодноразово відчувала тиск з боку російських військових у публічних місцях – у громадському транспорті, на вуличних зупинках, базарі тощо.

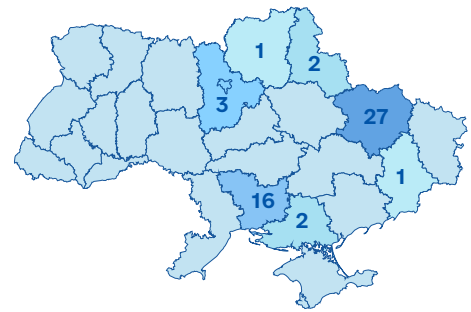
«Я привозила молоко на стихійний базар до Мелітополя з села, аби заробити хоч якусь копійку. Часто брала доньку з собою, бо нікуди було її діти – школа в селі вже не працювала, там військова база зараз, а лишити дитину одну я боялася. В якийсь момент наїхало дуже багато «кадірівців», вони постійно чіплялися до молодих жінок на базарі, на вулиці, на автобусних зупинках, кругом. П'яні, зі зброєю в руках, вони розмовляли як з рабами, демонстрували свою силу». (жінка, представниця болгарської національної меншини, Запоріжжя).

¹⁶Резолюція Європейського Парламенту щодо катувань та кримінального переслідування Російською Федерацією українських неповнолітніх Тиграна Оганнісяна та Микити Ханганова. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://mipl.org.ua/wp-content/uploads/2023/06/rezolyucziya-yevropejskogo-parlamentu-shhodo-katuvan-ta-kryminalnogo-peresliduvannya-rosijskoyu-federacziyeyu-ukrayinskyh-nepovnolitnih-tygrana-ogannisyana-ta-mykyty-hanganova-1.pdf>

¹⁷Torture and other forms of ill-treatment committed in the context of armed conflict by the representatives of the Russian Federation in the territory of Ukraine. April 2023. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://mipl.org.ua/wp-content/uploads/2023/04/torture-and-other-forms-of-ill-treatment-upr.pdf>

У 2022 році Національною поліцією України на деокупованих територіях виявлено **54 місця незаконного тримання і катування громадян**. Зокрема 27 катівень на Харківщині, 16 – на Херсонщині, 3 – на Київщині, по 2 на Сумщині і Миколаївщині, по 1 на Донеччині і Чернігівщині.¹⁹ Органи прокуратури відкрили **5079 кримінальних проваджень** за фактами катувань та іншого нелюдського поводження російських військових в Україні. Офіційно зафіксовано принаймні один випадок катування, яке було додатково мотивоване етнічною і релігійною нетерпимістю з боку російських військових-мусульман.

Серед опитаних респондентів із середовища представників національних меншин зафіксовано один випадок перебування цивільних осіб у спеціалізованій катівні для тривалого незаконного утримання у місті Херсон. Потерпілий, який має болгарське коріння (батько – етнічний болгарин), повідомив, що потрапив до СІЗО за участь в акціях протесту, волонтерство та публікації проукраїнського контенту в соціальних мережах. Він не виїхав з Херсону, оскільки доглядав за онкохворим батьком та одинокою тіткою, яка проживала у передмісті.

Своє затримання він описує так: «Десь о 5 ранку я прокинувся від яскравого світла у вікні та криків у дворі, потім відразу сильний стукіт у двері. Було не складно здогадатися, що це по мене прийшли. До хати увірвалося 5 озброєних орків в балаклавах, але одягнені вони були не у військову форму. Ще п'ятеро екіпірованих військових чекали у дворі. Нам з батьком наказали сидіти на дивані поки вони робили обшук. [...] Коли мене садили в машину, я бачив як мій батько вискочив на вулицю, кричав, плакав. Йому було 77 років, він хворий на рак, дуже слабкий. Хтось з них вдарив його прикладом у груди, я бачив як він упав. Це був останній раз, коли я бачив свого батька.» (чоловік, представник болгарської національної меншини, Херсон).

Інший приклад – це історія корейської сім'ї з Херсонщини, яку окупанти понад місяць тримали у підвалі власного будинку. Родина Вон [ім'я і прізвище змінено на прохання респондента] проживала в Херсонській області з 1989 року та мала власний сімейний агробізнес – ферму з баштанництва та вирощування цибулі. На момент повномасштабного вторгнення російських окупаційних військ в Україну перебували вдома і вирішили не покидати домогосподарство.

Про незаконні допити розповіла під час свого виступу на платформі 21-го Постійного Форуму ООН з питань корінних народів (ПФКН) Лейла Ібрагімова – представниця кримськотатарського народу, директорка Мелітопольського міського краєзнавчого музею, депутатка Запорізької обласної ради. Зокрема, вона повідомила: «10 березня мене викрали з мого дому. Я була першою людиною, яку російські військові затримали у Мелітополі. Мене посадили в автівку, одягли на голову чорний мішок, дуже швидко везли в невідомому напрямку. Я опинилася в якійсь камері, де почався допит, який проводили фізичні особи у балаклавах, які постійно змінювали один одного.»²⁰

Право людини на недоторканність її житла

З моменту окупації Російською Федерацією частини українських територій, порушення права на недоторканність житла набули системного і масового характеру. Громадськими організаціями «Мережа антикорупційних центрів» та «Чугувська правозахисна група» з метою фіксації злочинів, які вчиняються РФ на території України, зібрано інформацію про понад 200 випадків захоплення російськими військовими приватних будинків чи примусового підселення до житлових приміщень місцевих мешканців в Запорізькій, Херсонській, Луганській, Донецькій областях.²¹

Ці факти підтверджують в інтерв'ю і представники національних меншин, які були опитані Мелітопольською міською єврейською общиною в рамках проекту «Етнічні спільноти і спільність: запорука громадської активності та довіри» за сприяння Мелітопольської міської ради та офісу Ради Європи в Україні.²²

¹⁹Злочини, вчинені військовими РФ під час повномасштабного вторгнення в Україну (станом на 23.03.2023) / Національна поліція України, 23 березня 2023 року. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://surl.li/gnaxp>

²⁰Russia's Military Aggression Against Ukraine: Impact on Indigenous Peoples. Facebook сторінка Кримськотатарського ресурсного центру, 5 травня 2022 року. Режим доступу: <https://www.facebook.com/ctrcenter/videos/1848833175486714/>

²¹Правозахисники зафіксували факти примусового вселення до житлових приміщень місцевих мешканців на тимчасово окупованих територіях. Режим доступу: <https://www.pereselenci.kh.ua/?p=3604>

²²Етнічні спільноти і спільність: запорука громадської активності та довіри. Результати контент-аналізу, фокус-групових дискусій та глибоких інтерв'ю (2022). [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://fim.mdpu.org.ua/wp-content/uploads/2023/02/ETNICHNI_SPILNOTY_I_SPILNIST_zvit_vyrobnycha_praktyka.pdf

Багато представників етнічних спільнот на тимчасово окупованих територіях постраждали від мародерства, пограбувань, свавільного знищення їх майна. Іноді про пограбування своїх осель респонденти, які виїхали з окупованої території, дізнавалися вже від сусідів чи друзів.

За результатами дослідження Кримськотатарського ресурсного центру у 2022 році на тимчасово окупованих територіях Херсонської та Запорізької областей зафіксовано щонайменше 21 обшук, 16 – у будинках представників кримськотатарського народу.²³

Право людини на приватність та фізичну недоторканість, невтручання в її особисте і сімейне життя, таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції тощо

У широкому діапазоні воєнних злочинів, скоєних армією Росії в Україні, особливу увагу привертають фільтраційні пункти, де масово порушувалися права людини. «Фільтрація» – це форма обов'язкової перевірки російськими військовими українських громадян, які намагалися виїхати з тимчасово окупованих територій України чи зони бойових дій. Процес фільтрації був організований каральними та принизливими методами, що, зокрема, порушували права людей на приватність та фізичну недоторканість.

В доповіді Міжнародної правозахисної організації Human Rights Watch зазначається, що у фільтраційних таборах, зазвичай, збирали біометричні дані цивільних осіб, включаючи відбитки пальців та знімки обличчя; проводили обшуки особистих речей та телефонів, ретельно перевіряючи контакти, повідомлення, фотографії та соціальні мережі, а в деяких випадках записуючи IMEI; здійснювали допити щодо політичних поглядів. Тіла чоловіків підлягали огляду на предмет татувань, що вказували на зв'язок з українськими військовими чи націоналістичними угрупованнями, а також ознак носіння зброї (наприклад, синці від бронежилета).²⁴ За свідченнями респондентів, уповноважені особи не запитували їхньої згоди на збір особистих даних, у тому числі біометричних, та не повідомляли причини, чому ці дані збираються.

Станом на квітень 2023 року Національна поліція зафіксувала 27 фільтраційних таборів і в'язниць на тимчасово окупованих територіях України та 7 – на території РФ.²⁵ Найбільші фільтраційні пункти в Донецькій та Луганській областях знаходяться в місцях компактного проживання національних меншин, зокрема, греків – Мангуш, Сартана, Старобешеве, Докучаєвськ, Амвросіївка, Безіменне, Донецьк, Качкарське, Козацьке, Хомутове, Нікольське, Новоазовськ, Первомайськ, Широкине, Успенка.

Представники етнічних спільнот, які евакуювалися із зони бойових дій на Сході України, проходили через вищезазначені фільтраційні пункти пропуску. Усі вони відзначали, що їм доводилося чекати у черзі днями, тижнями та, навіть, місяцями, перебуваючи в школах, громадських центрах, урядових будівлях, наметах або транспортних засобах в жалюгідних умовах з обмеженим харчуванням і жахливими санітарними умовами.

Сім'я Куріс евакуювалася з Маріуполя з двома дітьми (7 і 10 років) та одним з батьків (чоловік, 71 рік) на власному транспортному засобі через фільтраційний табір у Мангуші. Там вони пройшли два етапи «фільтрації» – на блокпосту, де вони простояли у черзі троє діб, не виходячи з машини, та етап перевірки у спеціальному фільтраційному пункті.

²³Аналіз порушень прав людини на півдні України (Херсонська та Запорізька області). [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://ctrcenter.org/upload_files/%D0%90%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%BC%20%D0%BD%D0%B0%2031%20%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D1%8F.pdf?fs=68845fcc65e5ccfbc8410effd18dd109

²⁴«We Had No Choice». «Filtration» and the Crime of Forcibly Transferring Ukrainian Civilians to Russia. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.hrw.org/report/2022/09/01/we-had-no-choice/filtration-and-crime-forcibly-transferring-ukrainian-civilians>

²⁵Нацполіція документує 95% усіх воєнних злочинів: головне – притягнути до відповідальності військовослужбовців РФ – Максим Цуцкірідзе. Головне управління Національної поліції в Черкаській області, 27 квітня 2023 року. Режим доступу: <https://ch.npu.gov.ua/news/natspolitsiia-dokumentuie-95-usikh-voennykh-zlochyniv-holovne-priyahnuty-do-vidpovidalnosti-viiskovoslužbovtiv-rf-maksym-tsutskiridze>

Із інтерв'ю з Оленою: «Це найстрашніше і найпринизливіше, що мені довелося пережити у своєму житті. Я не могла повірити, що це відбувалося з нами у 21 столітті, бо такі жахи ми бачили лише у кіно про Другу світову війну. [...] На першому пункті ми простояли у черзі три дні, нам не дозволяли виходити з машини навіть у туалет, ходили у бутилки. Діти були вимучені, налякані. [...] На цьому пункті нас перевіряли «ДНР-івці» – збирали паспорти, телефони, вивертати усі сумки, рюкзаки, залазили у кожну дірку в машині. Що шукали не знаю, ми не питали, боялися навіть очі підняти. [...] Чоловіків роздягали, отак прямо на морозі. Мого батька, 70 років людині, ми його везли з Маріуполя хворим, з температурою – ні, ніякого винятку для нього не було. [...] Три дні ми були майже голодні, бо в Маріуполі вже нічого не було, варили картоплю на вулиці чи макарони. Взяти з собою в дорогу було нічого.» (жінка, представниця грецької національної меншини, Маріуполь).

Під час другого етапу фільтрації родину Куріс затримали на три тижні у польовому таборі, де їх розмістили у брезентових палатках без опалення. Вони були записані у чергу 30 березня 2022 року і були 891-м номером у списку. 22 квітня 2022 року, коли сім'я Куріс виїжджала з фільтраційного пункту Мангуша, у черзі вже було 3,5 тис осіб.

Масові порушення прав людини на приватність, фізичну недоторканість та таємницю листування зафіксовані також на півдні, зокрема, на тимчасово окупованих територіях Запоріжжя. За словами очевидців, тут не було великої кількості спеціально облаштованих фільтраційних таборів, але ті, хто виїжджав, мусили проходити до 30 блок-постів на своєму шляху.

Варто також додати, що з перших днів повномасштабної війни російські військові втручалися у приватне життя цивільних українців, перевіряючи їх телефони та проводячи безпідставні обшуки їх персональних речей.

Політичні та виборчі права

Політичні права громадян складають органічну основу цивілізованого суспільства, створюють підґрунтя легітимації демократичного політичного режиму та владної еліти. Це конституційно визначена міра можливої політичної поведінки особи, насамперед, участі у безпосередньому народовладді, здійсненні державної влади і місцевого самоврядування, в яких особа виступає, передусім, як громадянин України, учасник суспільно-владних відносин.

Політичні та виборчі права українців на тимчасово окупованих територіях грубо порушувалися під час псевдореферендумів, які були проведені окупаційними адміністраціями 23-27 вересня 2022 року з метою приєднання так званих самопроголошених Донецької Народної Республіки та Луганської Народної Республіки, окупованих частин Херсонської та Запорізької областей. За даними російської сторони, входження «ЛНР» до складу Росії підтримали 97,93% людей, «ДНР» – 98,96%, Запоріжжя – 97,81%, Херсонщини – 96,75%.

Верховна Рада України, своєю Постановою від 27 вересня 2022 року №101 «Про нікчемність псевдореферендумів на тимчасово окупованих територіях України», заявила, що дійство під назвою «референдуми» не мають нічого спільного з демократичними референдумами та є незаконними з позиції Конституції України та міжнародного права, а отже, не мають жодної юридичної сили.²⁶ Зокрема, питання про зміну території України можуть вирішуватися виключно на всеукраїнському референдумі, що призначається Верховною Радою України (ст. 73, 85 Основного Закону України).²⁷ Народне волевиявлення у формі референдуму має відбуватися виключно з дотриманням основоположних міжнародно визнаних засад щодо їх проведення – загального, рівного, вільного, прямого і таємного голосування. Умови проведення референдуму мають забезпечити передусім повагу до основних прав людини і громадянина, свободу формування волі виборців, свободу волевиявлення виборців, протидію будь-яким фальсифікаціям, а також безпеку громадян, що не може бути забезпечено в умовах війни та окупації.

²⁶Постанова Центральної виборчої комісії від 27 вересня 2022 року №101 «Про нікчемність псевдореферендумів на тимчасово окупованих територіях України». Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0101359-22#Text>

²⁷Конституція України (1996). Електронний ресурс. Режим доступу: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution>

Окрім того, окупаційні адміністрації ініціювали псевдореферендуми без згоди місцевого населення, порушивши базове право на вибір та участь в управлінні державою, що суперечить ч. 1 ст. 21 Загальної декларації прав людини, Міжнародному пакту про громадянські і політичні права, Протоколу №1 Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.²⁸

Варто відзначити, що абсолютна більшість громадян України проігнорувала це незаконне голосування, незважаючи на шалений психологічний та фізичний тиск окупантів. Серед них є і представники національних меншин: «Я бачив цю процесію з вікна – двоє до зубів озброєних чоловіків, двоє поліцейських та одна жінка пенсійного віку, яка носить скриньку. [...] Я не брав у них гуманітарку, ніде не засвітився, тому моїх даних в них не було. Ми просто не відчинили двері. [...] Наша сусідка вийшла до них, але сказала, що голосувати не буде. Так вони записали її в свій зошит. [...] Але я знаю, що більшість наших людей намагалися сидіти вдома і робити вигляд, що нікого немає. Виключали світло і сиділи тихо, чекали.» **(чоловік, представник болгарської національної меншини, Запорізька область).**

Респонденти також підтверджують численні порушення процедури голосування: «Звісно ми не збиралися нікуди йти. До нас самі прийшли ці гопніки – дві жінки, двоє озброєних чоловіків у камуфляжі, без шевронів. [...] Запитали, чи ми вже проголосували. Ми сказали, що ні, але збираємося йти голосувати до школи. А вони кажуть: «Ні, сідайте тут, проголосуйте, так можна». Посадили нас за стіл, дали ці папірці з двома питаннями і стояли над нашими головами, дивилися, чи правильний вибір ми зробимо. Ми проголосували, а вони потім кажуть: «Вас по прописці п'ятеро проживає. Беріть ще три бюлетені і голосуйте за своїх.» [...] А нашу сусідку взагалі на вулиці зупинили і змусили проголосувати. Без паспорту, без нічого.» **(жінка, представниця вірменської етнічної спільноти, Нова Каховка).**

3 жовтня 2022 року Держдума РФ ратифікувала договори про включення до складу Російської Федерації тимчасово окупованих нею територій Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської областей України виходячи з оголошених результатів псевдореферендумів. 26 грудня 2022 року Президент В. Путін підписав указ щодо порядку набуття російського громадянства громадянами України, які мешкали або мешкають на тимчасово окупованих частинах Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської областей.

В реальності цей закон поставив українських громадян на тимчасово окупованих територіях перед ультимативним вибором – отримати російський паспорт або набуті статусу іноземця, який унеможливує доступ до соціальних виплат, медичної допомоги, працевлаштування, обмежує право власності на житло та інші права. Ситуація критично змінюється після підписання Президентом В.Путіним указу «Про особливості правового становища деяких категорій іноземних громадян та осіб без громадянства в Російській Федерації» від 27 квітня 2023 року, який дозволяє депортацію українців без російського паспорта після 1 липня 2024 року. Окремий пункт цього указу стосується жителів, які виступають за «насильницьку зміну основ конституційного ладу» в Росії, фінансують терористичну та екстремістську діяльність або беруть участь у «несанкціонованих» акціях – їх депортуватимуть та заборонятимуть в'їзд до країни.

У такий спосіб Росія здійснює політику примусової натуралізації українців, чим серйозно порушує норми міжнародного гуманітарного права. Нав'язування громадянства українцям фактично змушує їх присягати на вірність державі-окупанту – Російській Федерації, що заборонено Статтею 45 Гаазької Конвенції (1907).²⁹ Варто також підкреслити, що використання Російською Федерацією людей для офіційного визнання анексії окупованих територій створює небезпечний прецедент, до якого сучасне міжнародне право виявилось не готовим.

Примусова натуралізація суперечить низці міжнародних документів, які захищають різні аспекти права на громадянство, зокрема:

1. закони про громадянство не повинні дискримінувати прямо чи опосередковано за ознакою раси чи етнічності;
2. будь-яка зміна громадянства повинна бути добровільною;
3. заходи, які впливають на здійснення права на громадянство, повинні відповідати принципам належного процесу;
4. заходи, що перешкоджають здійсненню права на громадянство, повинні мати законну мету.³⁰

Зауважимо, що критичною ознакою того, що новоприйняті в РФ законодавчі акти порушують міжнародні гарантії права на громадянство, є примусовий характер його застосування до українців та етнічно дискримінаційний характер. Процедура набуття російського громадянства є невивіркованою та застосовується до всіх мешканців тимчасово окупованих територій України, незалежно від їх етнічної приналежності, безгромадянства, громадянства, статусу резидента, віку чи часу проживання.

²⁸Загальна декларація прав людини (1948). [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1976) [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1952). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://consultant.parus.ua/?doc=00DQNE623D>

²⁹Гаазька конвенція (IV) про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі. 18 жовтня 1907 року, 36 статутів. 2277. Ст. 45.

³⁰Права людини в контексті нав'язування громадянства в Криму (2018). [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.irf.ua/content/files/report_crimea_human_rights.pdf

Переслідування людей з неросійською національною ідентичністю спричиняє систематичну дискримінацію, у тому числі, етнічних груп, а також підриває ключовий принцип системи захисту прав меншин, а саме право меншин на існування. В результаті окупації найбільш поліетнічних регіонів України (Донецької, Луганської, Запорізької, Херсонської областей та АР Крим) представники національних меншин та корінних народів стали мішенню через реальну, приписувану або припущену українську національну ідентичність.

Дискримінаційне ставлення до них проявляється в багатьох аспектах повсякденного та громадського життя у поєднанні з іншими порушеннями – зникненнями, незаконними обшуками, обмеженням свободи вираження поглядів, нападами на установи культури та позбавленням мовних прав. Не зважаючи на те, що представники національних меншин та корінних народів ідентифікують себе з різними аспектами української національної ідентичності, дискримінаційні правові межі, по суті, застосовуються зараз до жителів усієї тимчасово окупованої території України, таким чином створюючи ризики для різних груп населення.

Із інтерв'ю з Павліною: [переклад з російської] «Знайшли мій диплом, я – вчитель історії України, до окупації працювала у школі [у Новій Каховці], яку сама закінчила у свій час. Спочатку почали насміхатися, казати: «Цей папірець тобі більше не потрібний. Доведеться вивчити справжню історію, якщо хочеш працювати.» Коли я сказала їм, що нічого вивчати не буду і працювати в російській школі не збираюся, вони почали кричати, що український патріотизм зараз не в моді і краще я б мовчала. [...] Ну дійшло до того, що вони зібрали усі мої книжки, підручники, дитячі малюнки в мене зберігалися, діти малювали до Дня Незалежності, портрети гетьманів Наталі Павлусенко, багато чого, як у кожного вчителя історії. [...] Усе це винесли на двір і демонстративно спалили. Разом з моїм дипломом. [...] **(жінка, представниця вірменської етнічної спільноти, Нова Каховка).**

Російська Федерація чітко усвідомлює зв'язок між етнічною приналежністю та законодавством про громадянство. Зокрема, примусова паспортизація українців свідчить про прагнення застосувати закон про громадянство для формування політизованої російської етнічності. Однак, як показують численні моніторинги, дослідження та інтерв'ю, проведені на тимчасово окупованих територіях України, українська національна ідентичність має нерозривний етнічний та політичний виміри, особливо в умовах окупації. Отримання російського паспорту може розглядатися українцями як безпекова складова, але не як фактор інтеграції у російське громадянське суспільство.

Право на мирні публічні зібрання та свободу вираження поглядів

Обмеження права на мирні публічні зібрання особливо сильно торкнулися мешканців тимчасово окупованих територій України. Протягом березня та квітня численні акції протесту проходили в районах, які контролювалися Збройними силами Російської Федерації в Київській, Херсонській і Запорізькій областях. Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини (УВКПЛ) задокументувало низку випадків, коли військові загоны РФ розганяли мирні зібрання, вдаючись до недоцільного або непропорційного застосування сили, наприклад, використання сльозогінного газу, світлошумових гранат і вогнепальної зброї (з якої вони стріляли над головами учасників).³¹ Переважна більшість цих інцидентів сталася в Херсонській області, інші були зафіксовані в містах Енергодар, Мелітополь, Токмак і Бердянськ Запорізької області та у Славутичі Київської області.

До таких акцій активно долучалися і представники національних меншин, які висловлювали громадський протест проти російського вторгнення та блокували рух військової техніки. Про свою участь у мітингах проти окупації Мелітополя розповідає Арабаджи Олена Семенівна, голова правління ГО «Спілка караїмів України», член правління ГО «Мелітопольське національно-культурне караїмське товариство «Джамаат»: «Моя родина, та я особисто, приймали участь у протестних мітингах проти окупації Мелітополя, які тривали з 26 лютого до 12 березня 2022 року, коли було заарештовано міського голову Івана Федорова. Потім мітинги були розігнані окупантами. Ми також приймали участь у спільному молебні «За Україну», який проводили представники різних конфесій на головній площі Мелітополя. Молитва тривала попри всі загрози окупантів до серпня 2022 року».

³¹Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні: 1 лютого - 31 липня 2022 року. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/ua/2022-09-23/ReportUkraine-1Feb-31Jul2022-ua.pdf>

Спроби зупинити проукраїнський опір знаходили юридичне підґрунтя в законі РФ, який позбавляє «іноземних агентів» (тобто осіб, які вважаються такими, що перебувають під впливом іноземних держав, осіб чи міжнародних організацій) можливості організовувати публічні зібрання. Його застосування на тимчасово окупованих територіях України серйозно підірвало право на свободу об'єднання й вираження поглядів, повагу до приватного життя та участь у державних справах.

Зокрема, у звіті Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини (УВКПЛ) наводиться інформація про те, що правоохоронні органи в Криму продовжують видавати правозахисникам, членам кримськотатарських інституцій та іншим активним громадянам письмові «попередження» про неприпустимість участі в розпливчасто визначеній «екстремістській» чи іншій «незаконній» діяльності. У документі зазначається, що кримськотатарські активісти на постійній основі отримують в середньому п'ять попереджень на рік, зазвичай, перед ключовими кримськотатарськими та українськими пам'ятними датами.³² Вони вважають ці попередження спробою придушити ініціативи на місцях щодо організації зібрань або інших публічних заходів.

За оцінюванням правозахисної організації «Крим SOS», щонайменше 35% вироки жертвам політично вмотивованих кримінальних переслідувань у Криму ухвалено після початку повномасштабного вторгнення. Кримськотатарські активісти, за звичай, публічно афішуються як екстремісти і терористи. Їм, на підставі сфальшованих пропагандистських кампаній, приписується належність до забороненої в Росії ісламістської організації «Хізб ут-Тахрір» або добровольчого кримськотатарського батальйону імені Номана Челебіджіхана.³³ За оперативними даними Представництва Президента в Автономній Республіці Крим, станом на 28 серпня 2023 року відомо, що окупанти незаконно ув'язнили 186 громадян України, 123 із них – представники корінного кримськотатарського народу. Із загальної кількості 30 політв'язнів – арештовані, 138 – ув'язнені, 18 – без статусу.³⁴

Економічні та соціальні права і свободи

З початку повномасштабної збройної агресії Росії проти України питання захисту соціально-економічних прав людини набувають особливої актуальності, враховуючи втрату багатьма українцями житла, майна, роботи та засобів до існування, фізичного та психологічного здоров'я. Найбільш гострі гуманітарні потреби фіксуються в районах, розташованих поблизу «лінії розмежування», де тривалий час велася чи ведуться активні бойові дії. На тимчасово окупованих територіях люди відрізані від основних державних послуг – послуг банківської сфери, соціальних виплат, послуг транспорту, постачання води, електроенергії та тепла, а також послуг місцевих адміністрацій. З погіршенням безпекової ситуації порушені на тривалий період ланцюги постачання.

Виходячи з результатів контент-аналізу, фокус-групових дискусій та глибинних інтерв'ю, до середини 2022 року представники національних меншин, які залишалися в районах бойових дій чи тимчасової окупації, мали труднощі з отриманням соціальних виплат та пенсій через банківську систему України.

Зокрема, в дослідженні «Етнічні спільноти і спільність: запорака громадської активності та довіри», яке було проведено Мелітопольською міською радою спільно з Центром соціологічних досліджень Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького,³⁵ на користь сказаного наводяться такі фрагменти:

«Гроші закінчуються, а отримати їх в банках неможливо, оскільки великі черги, а так міняють лише під проценти» (Олена);

«Сейчас больше проблемы со снятием денег с банковских карт, особенно если у человека нет телефона с додатком и авторизацией, а только просто карта. Менялы требуют 15-20% за обналичку» (Максим);

«Пенсії не вистачає на їжу, гуманітарну допомогу не пропускають або забирає нова влада, продукти, які привозять з Криму, дорогі... не знаю як жити далі» (Марія);

«Денег вы не получите – так заявили мне, когда я обратился в рашистский банк, чтобы получить перевод» (Володимир).

³²Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні: 1 лютого – 31 липня 2022 року. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/ua/2022-09-23/ReportUkraine-1Feb-31Jul2022-ua.pdf>

³³Справа Хізб ут-Тахрір: суд у РФ дав п'ятьом кримським татарам по 13 років колонії. Українформ, 8 липня 2023 року. Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/3650407-sud-u-rf-dav-patom-krimskim-tataram-po-13-rokiv-kolonii-u-spravi-hizb-uttahrir.html>

³⁴Оперативна інформація щодо ситуації на тимчасово окупованій території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя станом на 28 серпня 2023 року. Представництво Президента України в АР Крим. Режим доступу: <https://ppu.gov.ua/press-center/operativna-informatsiia-shchodo-sytuatsii-na-tymchasovo-okupovaniy-terytorii-avtonomnoi-respubliki-krim-ta-mista-sevastopolia-standom-na-28-serpnia-2023-roku/>

³⁵Етнічні спільноти і спільність: запорака громадської активності та довіри. Результати контент-аналізу, фокус-групових дискусій та глибинних інтерв'ю. (2022). Електронний ресурс]. Режим доступу: https://fim.mdpu.org.ua/wp-content/uploads/2023/02/ETNICHNI_SPILNOTY_I_SPILNIST_zvit_vyrobnycha_praktyka.pdf

У зв'язку з припиненням 1 серпня 2022 року роботи Укрпошти на тимчасово окупованих територіях України, отримання пенсій там стало неможливим. Ситуація значно погіршилася у січні-лютому 2023 року, коли Російська Федерація на законодавчому рівні почала активно впроваджувати політику «денацифікації» українців на захоплених територіях. Це здійснювалося, передусім, через ухвалення законів та постанов, які впливають на реалізацію людьми своїх соціально-економічних прав. Так, насильницька інтеграція тимчасово окупованих регіонів Луганської, Донецької, Запорізької та Херсонської областей передбачає перехід населення на російську систему пенсійного та соціального забезпечення, що можливо за умови отримання паспорта РФ.

Про всебічний тиск на місцевих мешканців розповідають і представники національних спільнот.

Війна призвела до руйнування інститутів ринку праці та їх ефективного функціонування. Зростання рівня безробіття, соціальне відчуження, гендерна нерівність, дискримінація на робочому місці, в т.ч. стосовно молоді, поширення бідності – одні з головних негативних соціальних наслідків війни. Дуже багато представників етнічних спільнот, які залишилися на тимчасово окупованих територіях, втратили роботу і перебувають на межі виживання.³⁶ Вразливою групою залишаються вчителі, серед яких дуже багато представників національних меншин. На тимчасово окупованих територіях Херсонської та Запорізької областей педагоги масово відмовляються працювати за російськими навчальними програмами та викладати російською мовою.³⁷

Із інтерв'ю з Павліною: [переклад з російської] «Директорка зібрала нас на нараду в школі і сказала, що буде писати заяву на звільнення. А ви робіть як вважаєте за потрібне, я судити не буду – каже. [...] Я для себе відразу вирішила, що викладати історію Росії по їх писулькам не буду. Я історик! Для мене це як клятва Гіпократа. Ну, не можу я саму себе зрадити.» (Жінка, представниця вірменської етнічної спільноти, Нова Каховка).

В тимчасово окупованому Криму співробітників шкіл змушують виправдовувати збройний напад Російської Федерації на Україну, виховувати у школярів позитивне ставлення до спеціальної військової операції та взагалі утримуватися від критики російської влади. Педагогічні працівники, які відмовилися дотримуватися цих вказівок, зіткнулися з помстою й санкціями. Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини (УВКПЛ) у своєму звіті наводить задокументований випадок, коли адміністрація школи не продовжила контракт з вчителькою з числа кримських татарок через обговорення з учнями ймовірних порушень проти цивільних осіб, скоєних російськими військовими в Україні.³⁸

Верховний Суд Криму залишив чинним рішення суду нижчої інстанції, підтвердивши, що вона висловила «особисту думку з метою формування думки інших». Її було визнано винною й оштрафовано на 30 тис. російських рублів. Жінка була змушена шукати роботу в іншому регіоні.

Російська влада продовжує залякувати та утискати кримських правозахисників, зокрема адвокатів, які мають офіційні свідоцтва про право на здійснення адвокатської діяльності. 20 березня 2023 року, після більш ніж шестимісячного судового процесу, місцевий суд у Сімферополі позбавив права займатися адвокатською діяльністю двох відомих кримськотатарських правозахисників, які були законними представниками громадян України, звинувачених у тероризмі та екстремізмі в Криму та Російській Федерації. Наказ про позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю став кульмінацією тривалої кампанії залякування, а також продовжив лінію по обмеженню гарантій прав людини і законності в окупованому Криму.³⁹

³⁶Етнічні спільноти і спільність: запорука громадської активності та довіри. Результати контент-аналізу, фокус-групових дискусій та глибоких інтерв'ю. (2022). Електронний ресурс]. Режим доступу: https://fim.mdpu.org.ua/wp-content/uploads/2023/02/ETNICHNI_SPILNOTY_I_SPILNIST_zvit_vyrobnycha_praktyka.pdf

³⁷Там само.

³⁸Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні: 1 серпня 2022 року – 31 січня 2023 року. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/ukraine/2023/23-03-24-Ukraine-35th-periodic-report-UA.pdf>

³⁹Огляд ситуації у сфері прав людини в Україні: 1 лютого – 30 квітня 2023 року. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/2023-06/23-06-UkraineHRMMU-three-months-update-UKR.pdf>

Війна завдала колосальних збитків системі охорони здоров'я України. За оцінками Світового банку, під час військової агресії РФ проти України було пошкоджено або знищено щонайменше 978 медзакладів, 650 карет швидкої допомоги та близько 596 аптек.⁴⁰ Найбільші руйнування зафіксовані на Донеччині (\$785 млн), Харківщині (\$618 млн), Чернігівщині (\$259 млн) та Луганщині (\$188 млн). Згідно зі звітом Українського центру охорони здоров'я «Медицина під час війни: вплив повномасштабного вторгнення Росії на систему охорони здоров'я України» найбільше медичних працівників виїхало з Луганської (68%), Херсонської (33%) та Донецької (28%) областей.⁴¹ Чисельні бомбардування лікарень, катування медпрацівників та напади на автомобілі швидкої допомоги є воєнними злочинами і потенційно можуть вважатися злочинами проти людяності.

На тимчасово окупованих територіях України ситуація з наданням медичних послуг населенню залишається катастрофічною. Окупаційні адміністрації спрямовують лікарські препарати на лікування російських військових та забороняють надавати безоплатну медичну допомогу людям, які не отримали російські паспорти або не подали заявок на отримання цих документів. За словами представників національних меншин спостерігається дефіцит лікарських засобів та відсутність доступу до первинної медичної допомоги.

Про високий рівень смертності серед місцевих мешканців тимчасово окупованих територій свідчать оновлені знімки Google-карт з новими масовими похованнями. Так, на Старокримському цвинтарі в Маріуполі, Мангуші, Новотроїцькому, Старий Крим виявили великий сектор свіжих могил. Радник мера Маріуполя Петро Андрющенко прокоментував цю ситуацію та відзначив, що ці поховання з'явилися вже за період окупації населених пунктів, коли українська влада не мала доступу до кладовищ.⁴² Однією з причин він назвав критичний рівень медицини, що призводить до високої смертності серед цивільного населення.

Право людини на свободу світогляду і віросповідання

У статті 11 Конституції України визначено обов'язок держави сприяти консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх національних меншин України, а також розвитку різних релігій.⁴³ Гарантовано також збереження релігійної самобутності національних меншин як складових українського суспільства, право їхніх представників користуватися досягненнями своєї культури, сповідувати свою релігію та відправляти релігійні обряди, брати участь у релігійному житті; виключено втручання і дискримінацію у будь-якій формі. Ці положення відповідають усім вимогам міжнародних конвенцій.

Варто наголосити, що в українському законодавстві відсутнє поняття «релігійні меншини», але в останні роки воно активно використовується в інформаційному та науковому дискурсі. У практиці державного управління України поняття «релігійні меншини» найчастіше розглядають як дериват (похідне) від поняття «національні меншини» й визначають як конфесійні групи, які за чисельністю, поширенням і впливом у релігійному середовищі не займають домінуючого положення, а віросповідна й культова практика яких має свою самодостатність і самобутність.⁴⁴ Такі групи, як правило, називають етноконфесійними (етнорелігійними) меншинами. До етноконфесійних релігійних організацій в Україні традиційно зараховують об'єднання представників ісламу (296) та іудаїзму (321), а також релігійні організації караїмів (4), Вірменської апостольської церкви (30), Святої апостольської асирійської церкви сходу (4), даосизму (2), Корейської християнської методистської церкви (1), осередки Німецької євангелічно-лютеранської церкви (33) та Закарпатської (угорської) реформатської церкви (118) тощо.⁴⁵ В державних офіційних документах вказані структури, як правило, мають власну номенклатуру, але окремі з них включені до складу протестантських релігійних організацій.

В останні роки на території України відзначається тенденція до збільшення кількості етно-конфесійних релігійних організацій. Якщо станом на початок 2019 року релігійні організації національних меншин становили менше 2% (635),⁴⁶ то станом на 1 січня 2023 року їх кількість зросла до 809, що складає 2,2% всіх релігійних організацій України (36657).⁴⁷ При цьому християнські (православні, католицькі та протестантські) релігійні осередки становлять разом 97% релігійної мережі держави.⁴⁷

⁴⁰ UKRAINE. Rapid Damage and Needs Assessment February 2022 – February 2023. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ukraine.un.org/sites/default/files/2023-03/P1801740d1177f03c0ab180057556615497.pdf>

⁴¹ Healthcare at War: The Impact of Russia's full-scale Invasion on the Healthcare in Ukraine. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://drive.google.com/file/d/1dZQNg_aSdY9xIOiJwz6nM_G3fW5ny30I/view

⁴² «Все більше нових могил». Кого ховають в Маріуполі? Радіо Свобода, 28 травня 2023 року. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/povnyu-pryazovu-mariupol-pokhovannya-kladovyshcha-koho-khovayut/32430268.html>

⁴³ Там само.

⁴⁴ Луценко В. Забезпечення реалізації прав етноконфесійних меншин як актуальне завдання державної політики України у сфері релігії // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – 2019 / 3-4 (99-100) – С. 426.

⁴⁵ Звіт ДЕСС про мережу релігійних організацій в Україні станом на 1 січня 2023 року (за конфесіями). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://docs.google.com/spreadsheets/d/1DPcG1qbaPVIWEDo39b70mlyjvRLtwpJR/edit#gid=512250809>

⁴⁶ Звіт про мережу церков і релігійних організацій в Україні станом на 1 січня 2019 року (Форма №1, Форма №2) / [затверджено наказом Міністерства культури України від 29 березня 2019 р. № 257]. Київ, 2019. 58 с.

⁴⁷ Звіт ДЕСС про мережу релігійних організацій в Україні станом на 1 січня 2023 року (за конфесіями). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://docs.google.com/spreadsheets/d/1DPcG1qbaPVIWEDo39b70mlyjvRLtwpJR/edit#gid=512250809>

Географія поширення етноконфесійних спільнот охоплює всі регіони держави. Зокрема, іудейські громади діють в усіх областях України, Німецької євангелічно-лютеранської церкви – в 16 регіонах, Вірменської апостольської церкви – в 20 областях. Певна кількість етноконфесійних релігійних організацій локалізована в місцях компактного проживання відповідних національних меншин: угорці-реформати – у Закарпатській області, караїми – у Дніпропетровській і Харківській областях, місті Києві, етноконфесійні громади корейців – у Полтавській області.⁴⁸

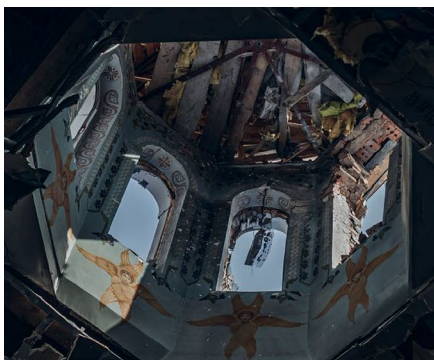
Іслам на початок 2023 року представлений в Україні 296 релігійними осередками (менше 1% релігійної мережі держави), функціонує 7 мусульманських духовних управлінь та низка незалежних ісламських релігійних організацій. У 2014 році, до анексії Автономної Республіки Крим, в Україні діяло 1238 мусульманських структур, з яких 81% становили саме релігійні організації мусульман Криму.⁴⁹

Найчисельнішим ісламським об'єднанням є Духовне управління мусульман України, яке нараховує 130 структури (44% мусульманських організацій), основна частина яких знаходиться у Південно-Східному та Північно-Центральному регіонах. Інші ісламські об'єднання є нечисленними: Духовне управління мусульман України «УММА» нараховує 27 організацій; Духовне управління мусульман Автономної Республіки Крим – 10 громад; Релігійне управління незалежних мусульманських організацій України «Київський Муфтіят» – 3 громади; Духовний центр мусульман України, центр якого знаходиться на тимчасово окупованій території Донеччини, нараховує 18 громад; незалежні релігійні організації мусульман представлені 98 осередками.⁵⁰ Більшість ісламських організацій в Україні належать до сунітського напрямку.

Іудаїзм на початок 2023 року представлений в Україні 321 релігійними організаціями, які становлять менше 1% релігійної мережі держави. Найбільшою деномінацією іудеїв є Об'єднання хасидів Хабад Любавич іудейських релігійних організацій України, яке нараховує 133 структури (41,4% релігійних організацій іудеїв). На території держави також діють менш чисельні іудейські деномінації, такі як Об'єднання іудейських релігійних організацій України (72), Релігійні організації прогресивного іудаїзму (44), Всеукраїнський конгрес іудейських релігійних організацій (5), інші незалежні іудейські організації (67).⁵¹

Разом з тим, крім релігійних спільнот національних меншин (мусульман, іудеїв, караїмів, угорців-реформатів, німецьких та шведських лютеран, вірмен-григоріан та інших), на практиці до релігійних меншин відносять також історично традиційні для України, проте нечисленні релігійні згуртовування окремих православних і протестантських деномінацій: старообрядницькі громади (17), молокани (4), англіканської церкви (2). Окремо виділяють організації нетрадиційних релігійних новоутворень: неохристиянські рухи, релігії орієнталістського напрямку, езотеричні об'єднання, неоязичницькі вірування, синтетичні неорелігії, сайєнтологічні рухи тощо.⁵² Крім того, в останні десятиліття в Україні збільшилася кількість мігрантів, які створюють нові, нехарактерні для України етноконфесійні утворення (араби, афганці, в'єтнамці, китайці, корейці тощо).

Російська окупація частини українських територій істотно позначилася на ситуації із дотриманням прав релігійних організацій та свободи віросповідання. Окупаційні адміністрації на чолі з колабораціоністською владою та сепаратистськими бандформуваннями вдалися до запровадження у підконтрольних їм регіонах кампанії системного релігійного переслідування, де межі релігійної свободи визначаються мірою готовності віросповідних спільнот співпрацювати з путінським режимом та/або публічною демонстрацією своєї лояльності до нього. Переважна більшість інших конфесій зіткнулася із серйозними перешкодами в процесі власної діяльності та жорстокою дискримінацією.

⁴⁸Звіт ДЕСС про мережу релігійних організацій в Україні станом на 1 січня 2023 року (за областями). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://docs.google.com/spreadsheets/d/1DPcG1qbaPVIWEDo39b70mlyjvRLtwpJR/edit#gid=691852470>

⁴⁹Луценко В. Забезпечення реалізації прав етноконфесійних меншин як актуальне завдання державної політики України у сфері релігії // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – 2019 / 3-4 (99-100) – С. 424.

⁵⁰Звіт ДЕСС про мережу релігійних організацій в Україні станом на 1 січня 2023 року. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://docs.google.com/spreadsheets/d/1DPcG1qbaPVIWEDo39b70mlyjvRLtwpJR/edit#gid=512250809>

⁵¹Там само

⁵²«Релігійні меншини України та державно-конфесійні відносини». Київ, 2021. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://rmu.uarr.info/wp-content/uploads/2021/12/buklet-final-zvit.pdf>

За даними Інституту Релігійної Свободи (ІРС) станом на 31 січня 2023 року внаслідок російської агресії в Україні повністю знищено, пошкоджено або пограбовано російськими військовими щонайменше 494 релігійні споруди, духовні навчальні заклади та святині.⁵³

За офіційною інформацією Державної служби України з етнополітики та свободи совісті (ДЕСС) з 24 лютого 2022 року до 26 січня 2023 року щонайменше 307 релігійних споруд у 15 областях України були вщент зруйновані або зазнали руйнувань різного ступеню внаслідок збройного нападу РФ: церкви, мечеті, синагоги, Зали Царства, освітні та адміністративні будівлі релігійних спільнот України.⁵⁴

5 із 307 ушкоджених внаслідок атаки РФ споруд мусульманські, 5 іудейські, решта 297 християнські. 30 належать протестантським спільнотам, 21 – Православній Церкві України (ПЦУ), 5 – Римсько-Католицькій Церкві (РКЦ), 4 – Українській Греко-Католицькій Церкві (УГКЦ). 95 споруд належать спільнотам Свідків Єгови.

Найбільша кількість зруйнованих релігійних споруд у Донецькій (75) та Луганській (59) областях. Після них Київська (43) та Харківська (38) області.

Великий масштаб руйнувань молитовних будинків євангельських церков – загалом щонайменше 170, з них найбільше постраждали церкви християн віри євангельської – 75, молитовні будинки євангельських християн-баптистів – 49, а також споруди Церкви адвентистів сьомого дня – 24.

Також задокументовано чимало фактів захоплення релігійних споруд та подальшого використання їх як російських військових баз або для прикриття вогневих позицій російських військ. Така тактика російських військових провокує збільшення масштабів руйнування релігійних об'єктів в Україні.

Фахівці Інституту Вивчення Війни (ISW) у своєму звіті від 9 квітня 2023 року повідомляють, що з моменту повномасштабного вторгнення Росії в Україну російські солдати вчинили щонайменше 76 актів релігійних переслідувань в Україні, а також вбили або захопили щонайменше 29 священнослужителів та релігійних лідерів.⁵⁵ Ці дані ґрунтуються на повідомленнях у російських ЗМІ та офіційній інформації, яку опублікували окупаційні адміністрації.

Наявні повідомлення з відкритих джерел свідчать про те, що найбільш поширеними жертвами релігійного переслідування, після українських православних, є протестанти, зокрема євангельські християни-баптисти. Протестанти всіх течій стали жертвами у 34% випадків, які зафіксував ISW. Баптисти становили 13% жертв – найбільша окрема група після українських православних. ISW спостерігав за повідомленнями про переслідування баптистів поблизу окупованих міст Северодонецьк, Лисичанськ, Маріуполь та Мелітополь.⁵⁶ За даними Церкви євангельських християн баптистів (ЄХБ), з 2,5 тис. громад – 400 повністю припинили своє існування, що пов'язано не тільки із знищенням молитовних будинків, але й людськими втратами.

⁵³Близько 500 церков і релігійних об'єктів зруйновано в Україні під час війни. World Council of Churches, 22 лютого 2023 року. Режим доступу: <https://www.oikoumene.org/uk/news/500-churches-and-religious-sites-destroyed-in-ukraine-during-the-war>

⁵⁴Перелік споруд релігійних спільнот України, що зазнали руйнувань внаслідок повномасштабного вторгнення Росії. 24 лютого 2022 року до 26 січня 2023 року. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://dessa.gov.ua/wp-content/uploads/2023/01/Perelik-na-2023-01-26_UKR.pdf

⁵⁵Russian Offensive Campaign Assessment, April 9, 2023. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.understandingwar.org/sites/default/files/April%209%20Special%20Edition.pdf>

⁵⁶Там само

Найбільше російські війська переслідують протестантів на півдні України, зокрема, в Херсонській (35%) і Запорізькій областях (48%). Як приклад ISW наводить історію захоплення Херсонського навчального закладу українських євангельських християн-баптистів, де з березня по листопад 2022 року було розміщено гарнізон і крематорій для кремації вбитих російських військових. Як повідомляється у звіті, російський офіцер погрожував працівникам інституту: «Таких євангельських віруючих, як ви, слід повністю знищити... просто постріл буде для вас занадто легкою смертю. Вас потрібно поховати заживо».⁵⁷ Віряни в своїх історіях неодноразово згадували цькування та образливе ставлення до них, коли їх називали «американськими шпигунами», «сектантами» і «ворогами російського православного народу».

Про аналогічні випадки в Чкалово та Мелітополі Запорізької області повідомило Управління Всеукраїнського союзу церков євангельських християн-баптистів, де озброєні солдати вчинили рейд під час вечірнього богослужіння, заявивши, що після так званого референдуму жодної секти в селі не буде, а залишиться лише православна церква.⁵⁸

Так, у будівлі Мелітопольської Християнської Церкви (МХЦ), яка є однією з найсучасніших споруд у Мелітополі, спочатку відкрили Міністерство молоді та спорту, а пізніше передали під розміщення регіонального відділення «Молодої гвардії єдиної Росії». За словами пастора Віктора Сергєєва церкву розграбували та понівичили церковні реліквії, зокрема, окрім дорогої сучасної техніки, вивезли музичні інструменти та зрізали хрест, який стояв у дворі перед будинком.

Із інтерв'ю: «Нас оточили о 5 годині ранку. Навколо церкви стояло 200 вояків. Вони заїхали, зламавши шлагбаум і ворота. Почався ганебний штурм будівлі. І кожна нашу хату оточували по 10-12 солдатів одночасно. Шукали терористів. [...] Кувалдою розбили вхід, з автомата розстріляли вхід до студії. Це були здебільшого буряти. Вони поводитися, м'яко кажучи, неадекватно.» Після погрому його привели на допит, який проводили співробітники ФСБ: «Привели до кабінету. Поставили всіх біля стіни, і ми подумали, що то вже кінець. Бо всіх наших у Донецьку та Луганську розстрілювали. Нам говорили про це раніше, але воно навіть не вірилося. Від усіх вимагали не ходити на проукраїнські мітинги та не організовувати їх. Заявили, що України більше немає, а ми нібито вже на території Росії. [...] Сина мого знайомого взяли в полон. Били, катували струмом. Потім відпустили. Частина тіла перекосило. Тому коли хлопець прийшов додому, батько одразу його навіть не впізнав. Подумав, що якийсь бомж у дворі стоїть».⁵⁹

Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини (УВКПЛ) задокументувало випадок із баптистським пастором із Харківської області, якого в травні 2022 року викрали троє чоловіків у масках і формі Збройних сил Російської Федерації, після чого привезли до відділення поліції та піддали жорстокому побиттю. Під час катування йому сказали, що «в цьому районі може бути тільки Російська Православна Церква» і що «баптистській церкві місця тут немає». Його родичам не було надано інформації про його долю та місцезнаходження, а факт його затримання не був визнаний окупаційною владою до його звільнення без будь-яких умов.⁶⁰ УВКПЛ стурбоване тим, що звуження громадянського простору заважає людям повідомляти про порушення прав людини, яких вони могли зазнати або свідками яких могли бути.

Не менше страждають релігійні організації, які задовольняють потреби мусульман. В рамках програми «сприяння релігійним організаціям в інтеграції до російського соціокультурного простору» окупаційні адміністрації активно впроваджують альтернативні структури управління з метою посіяти розкол в середовищі мусульманських релігійних громад.

Так, на території тимчасово окупованої Донецької області представників місцевих мусульманських осередків змушують підпорядковуватися Духовному управлінню мусульман Росії та здійснювати свою діяльність під його канонічним управлінням.⁶¹ Зокрема, 22 квітня 2022 року імамів Горлівки, Тореза, Шахтарська, Сніжного, Макіївки, Донецька зібрали у місті Шахтарськ з метою проведення установчих зборів та створення Духовного управління мусульман «ДНР», а також обрання Ради імамів та Ради старійшин.

Аналогічна ситуація відбулася у Луганській області, де муфтіят так званої ЛНР ухвалив рішення вийти з підпорядкування Духовного управління мусульман України та нібито виявив бажання увійти до складу Духовних зборів мусульман Росії.⁶²

⁵⁷Там само

⁵⁸Окупанти закрили молитовний будинок у Запорізькій області. Всеукраїнський союз церков євангельських християн-баптистів, 22 вересня 2022 року. Режим доступу: <https://www.baptyst.com/okupanty-zakryly-molytovnyj-budynok-u-zaporizkij-oblasti/> Як переслідують баптистів на окупованих територіях? Слово про слово. Християнська газета, 3 листопада 2022 року. Режим доступу: <https://slovoproslovo.info/yak-peresliduyut-baptistiv-na-okupovanih-teritoriyah/>

⁵⁹«Били так, що рідний батько не впізнав сина» – пастор із Мелітополя розповів про звірства армії Росії. Слово про слово. Християнська газета, 19 жовтня, 2022 року. Режим доступу: <https://slovoproslovo.info/bili-tak-scho-ridniy-batko-ne-vpiznav-sina-pastor-iz-melitopolya-rozpoviv-pro-zvirstva-armii-rosii/>

⁶⁰Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні: 1 серпня 2022 – 31 січня 2023 рр. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/ukraine/2023/23-03-24-Ukraine-35th-periodic-report-UA.pdf>

⁶¹Діяльність мусульман «ДНР» відтепер регламентуватиме ФСБ. RISU, 30 квітня 2022 року. Режим доступу: https://risu.ua/diyalnist-musulman-dnr-vidteper-rezglamentuvatime-fsb_n128809

⁶²Муфтіят «ЛНР» вирішив увійти до складу Духовних зборів мусульман Росії. RISU, 23 березня 2022 року. Режим доступу: https://risu.ua/muftiyat-lnr-virishiv-uvijti-do-skladu-duhovnih-zboriv-musulman-rosiyi_n127485

За ініціативи «Таврійського муфтіяту» утворено релігійну централізовану організацію «Духовне управління мусульман Малоросії», яка об'єднала понад 60 мусульманських громад, зокрема, її засновниками стали «Баракят» (Генічеськ), «Сари Булат» (Новотроїцьке) та «Салям» (Мелітополь). Новостворена структура поширює свою юрисдикцію на тимчасово окуповані райони Херсонської та Запорізької областей.⁶³

Зловживання юридичною базою Російської Федерації у сфері релігії призводить до репресій та дискримінаційного ставлення з боку силових структур. Хвилі масових облав, арештів і обшуків зафіксовані у мусульманських мечетях Криму. 12 травня 2023 року представники незаконного «Центру протидії екстремізму» та ОМОН влаштували рейд у мечеті «Сурук-дере» (Сімферополь), під час якого масово перевіряли документи у вірян. У січні 2023 року на імама, який не погодився співпрацювати з Духовним управлінням мусульман Криму та Севастополя, склали адмінпротокол за статтею 5.26 КоАП РФ про «незаконну місіонерську діяльність».⁶⁴

Про тактику російських військ щодо підкорення й придушення релігійного спротиву розповів Рустем Асанов – імам кримсько-татарської релігійної громади «Бірлік» (с. Щасливцеве Херсонської області): «Російські військові затримали мене на блокпосту в Херсонській області. Наділи мішок на голову й наручники та відвезли до свого приміщення в місті... Там окупанти обладнали підвал для катувань і допитів. Мене утримували з ранку до вечора у цьому підвалі, завдаючи ушкоджень. Затягували наручники на руках – у мене досі не працюють великі пальці. Затягували мішок на голову – це призводило до удушення, й двічі я непритомнів. Били ногами по ребрах і хребту, а також по попереку чимось твердим – мабуть, прикладом автомату. Збивали з ніг, щоб я падав, а наручники при цьому ще більше затягувалися – це мені завдавало нестерпного болю. [...] Російські військові були незадоволені моєю активною громадянською позицією. Вони наголосили, що я як релігійний діяч подаю неправильний приклад своїй громаді. Це їх дратувало. [...] Після того, як вони перевірили мене, мабуть, через свої програми – вирахували, що я не причетний до жодних батальйонів, – мене відпустили. Але поставили такі умови, щоб я не залишав район, нікуди не виїжджав, і наполегливо рекомендували налагоджувати співпрацю з представниками окупаційної адміністрації, а також із Духовним управлінням мусульман Криму (у місті Сімферополі), яке 2014 року перейшло на бік Росії, – тобто зі зрадниками. [...] Тепер на Херсонщині не проводять богослужіння, бо місцеві жителі залякані через звірства, які вчиняють російські військові: ламають руки й ноги людям, просто так можуть це зробити – заради власного задоволення. [...] В мечетях Херсонської області було проведено обшуки, вилучено книги. Окупаційна адміністрація надала місцевим імамам списки рекомендованої літератури, якою можна користуватися, а також списки забороненої релігійної літератури. Зараз служіння не відбуваються – на час цієї смуги ми призупинили релігійну діяльність, бо люди залякані.»⁶⁵

У звіті Ради Європи «Боротьба кримських татар за права людини» за 18 квітня 2023 року згадується також про випадки, коли мечетям, пов'язаним з кримськими татарами, було відмовлено у дозволі на перереєстрацію відповідно до нових правил, накладених на релігійні організації російською окупаційною владою.⁶⁶

ПОРУШЕННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ПРАВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ

Право на збереження культурної спадщини

Культурна спадщина України довгий час формувалася на культурному прикордонні: від доби бронзи до кінця XV століття тут проходила межа між кочовиками й осілими землеробами, між XVI і XVIII століттям – між християнським Заходом і мусульманським Сходом, з XIX століття і до середини XX століття – між Західною і Східною Європою. Яскраві регіональні риси, зумовлені поліетнічністю населення та взаємодією різних історико-культурних впливів, сформували комплекс унікальних культурних цінностей, аналогів яких немає в сучасному світі.

В Україні всього нараховують близько 130 000 об'єктів культурної спадщини, які перебувають на державному обліку. Серед них – 9562 пам'яток, внесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України (914 пам'яток національного значення та 8648 – місцевого значення) та 8 унікальних культурних об'єктів, включених до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, які мають виняткову загальнолюдську цінність.

⁶³На окупованих територіях створили «Духовне управління мусульман Малоросії». Духовний фронт України, 18 жовтня 2022 року. Режим доступу: <https://df.news/2022/10/18/na-okupovanykh-terytoriiakh-stvoryly-dukhovne-upravlinnia-musulman-malorosii/>

⁶⁴Окупанти влаштували рейд у мечеті в тимчасово окупованому Сімферополі. ZNINA, 12 травня 2023 року. Режим доступу: <https://zmina.info/news/okupanty-vashtuvaly-rejd-u-mecheti-v-tymchasovo-okupovanomu-simferopoli/>

⁶⁵Російський наступ на релігійну свободу в Україні. Дослідження, аналітика, рекомендації. Інститут релігійної свободи, Київ, 2022. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://irf.in.ua/files/publications/2022.09-IRF-Ukraine-report-UKR.pdf>

⁶⁶Crimean Tatars' struggle for human rights. 18 April 2023. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://rm.coe.int/report-on-crimean-tatars-by-dunja-mijatovic-commissioner-for-human-rig/1680aaeb4b>

Колекції більше ніж 2,5 тис. музеїв та історико-культурних заповідників неповторні та різноманітні. 1,4 тис. міст і селищ та понад 8 тис. сіл мають цінну культурну спадщину. Загалом фонд історичних будівель і споруд у цих населених пунктах перевищує 70 тис. об'єктів. Постановою Кабінету Міністрів України затверджено Список історичних населених міст і селищ міського типу, в який увійшов 401 населений пункт. На державному обліку перебуває близько 65 350 (52%) об'єктів археології, 44 496 (35%) – історії, 1 944 – монументального мистецтва (2%), 13 518 – архітектури та містобудування, 327 – садово-паркового мистецтва; 219 – ландшафтних об'єктів та 92 – об'єкти науки і техніки.

З початком російської війни 2014 року та повномасштабної агресії РФ у 2022 року перед Україною постала проблема збереження об'єктів культурної спадщини, що, в умовах воєнних конфліктів, є одним з найскладніших з усього спектру завдань світової пам'яткоохоронної галузі. Під час збройних протистоянь культурна спадщина опиняється в умовах потенційних ризиків і загроз.

Станом на 26 червня 2023 року оновлених даних немає через дії російської армії постраждали 1582 об'єкти культурної інфраструктури, з них 585 – зруйновані. Найбільших втрат і збитків культурна мережа зазнала в Донецькій, Харківській, Херсонській, Київській, Миколаївській, Луганській і Запорізькій областях.⁶⁷ Пошкоджені і руйнувані зазнали клубні заклади, бібліотеки, музеї, театри, філармонії, заклади мистецької освіти (мистецькі школи та коледжі) на території 222 територіальних громад. Це 15,1% територіальних громад України. Зокрема, у Вінницькій – це 3% ТГ, Дніпропетровській – 17%, Донецькій – 87%, Житомирській – 12%, Закарпатській – 2%, Запорізькій – 33%, Київській – 29%, Луганській – 42%, Львівській – 2%, Миколаївській – 42%, Одеській – 4%, Сумській – 49%, Харківській – 36%, Херсонській – 37%, Хмельницькій – 5%, Черкаській – 3%, Чернігівській – 14%. При цьому варто зазначити, що офіційна статистика стосується лише найбільш відомих фактів. За їх межами є сотні інших злочинів проти культурної спадщини та тисячі випадків знищення й пограбування культурних цінностей, у тому числі, приватної форми власності: родинних ікон, стародруків, картин та інших сімейних реліквій.

Вже зараз достеменно відомо, що серед фізично знищених, пошкоджених та викрадених об'єктів культурної спадщини є знакові пам'ятки архітектури, мистецтва та літератури, які були створені представниками національних меншин України. Наразі під окупацією знаходяться найбільш поліетнічні регіони країни, де перебуває значна кількість культурних артефактів різних часів. Лише в Криму на момент нападу РФ на державному обліку перебувало 14 364 пам'ятки культури, діяло 32 музейні установи, серед яких 7 історико-культурних заповідників, налічувалося 917,5 тис. предметів музейного фонду. Стародавнє місто Херсонес Таврійський та його хора (V ст. до н. е. – XIV ст. н. е.) внесено до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Херсонеське городище є культурною спадщиною цивілізації древніх греків, єдиним у Європі цілісно збереженим зразком античного міста із сільськогосподарською округою (хорою), яка демонструє як розподілялася територія між громадянами античного міста та як була організована господарська діяльність. Херсонес був однією з найрозвиненіших еллінських колоній.

У 2015 році, свідомо порушуючи принципи та норми міжнародного права, окупаційна влада АР Крим розпочала проект зі створення розважального комплексу «Новий Херсонес», який передбачав масштабну реконструкцію на території заповідника. Як повідомляє керівник служби міжнародних зв'язків Представництва Президента України в АР Крим, було суттєво порушено культурний шар та елементи музеєфікацій комплексу античних споруд через встановлення малих архітектурних форм із сенсорними кіосками та бетонного постаменту безпосередньо на території давнього городища.⁶⁸ Будівельна техніка знищила трасування середньовічного храму, а через одну з найкраще збережених оборонних споруд («вежа Зенона»), яка є також місцем численних археологічних знахідок, прокладено нову прохідну.

⁶⁷МКІП: Через російську агресію в Україні постраждали 1582 об'єкти культурної інфраструктури, Міністерство культури та інформаційної політики України, 4 липня 2023 року. Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/news/mkip-cherez-rosiisku-ahresiiu-v-ukraini-postrazhdaly-1582-obiekty-kulturnoi-infrastruktury>

⁶⁸Загрози втрати об'єкта світової та української спадщини «Херсонесу Таврійського» як наслідок російської окупації. Режим доступу: <https://crimea-is-ukraine.org/svitlytsya/khersones-tavriyskiy>

Останніми кричущими фактами руйнівних дій російських окупантів на території античного міста Херсонес Таврійський стало проведення міжнародного музичного фестивалю «Опера в Херсонесі». З цією метою на територію заповідника було завезено 15 фур металоконструкцій та дизель-генераторну електропідстанцію, встановлено чотири сцени, три екрани, трибуну для глядачів загальною вагою 500 тонн, світлове і звукове обладнання потужністю 50 кіловат. Все це було змонтовано безпосередньо на давніх руїнах та створило вкрай негативне антропогенне навантаження на пам'ятку. Під час підготовки до розважального заходу було викинуто як сміття середньовічні арочні камені та античну колону, комунікації прокладалися на залишках археологічних об'єктів, будівництво велося там, де ще не завершено дослідницькі та реставраційні роботи, важка техніка рухалася по культурному шару та нерозкопаній частині городища.

Прикладом знищення культурної спадщини кримських татар є так звані «реставраційні» роботи в Бахчисарайському ханському палаці, які загрожують повним знищенням його автентичності. Палац кримських ханів (Ханський палац) – головна резиденція правителів (із середини XV ст. до кінця XVIII ст.), центр політичного, духовного й культурного життя кримських татар. Це єдиний у світі зразок кримськотатарської палацової архітектури й матеріальне свідчення багатовікової історії державотворення й політичної суб'єктності корінного народу України.

У липні 2016 року в російському Держкомітеті з охорони культурної спадщини Криму погодили проведення «протиаварійних робіт» Великої Ханської мечеті. Вже на етапі проектування було прийнято рішення замість реставрації окремих елементів покрівлі провести її повний демонтаж, не зважаючи на те, що балочна система майже на 95% була в нормальному стані. Окрім того, до об'єкта культурної спадщини застосовувалися звичайні будівельні норми, роботи здійснювалися не фахівцями-реставраторами, а малопрофесійними будівельниками з використанням важкої техніки та відбійних молотків, що спричинило вібрації стін мечеті та численні пошкодження. Під час ремонтних робіт будівля пам'ятки не була захищена від опадів і волога потрапила під фундамент світського корпусу – як результат, почалася ерозія каменю.⁶⁹ Прадавню ложкову черепицю (керамет або «татарка») кустарного виробництва замінено на іспанський варіант заводського виготовлення з імітацією під старовину.

Наслідки призвели до серйозних деформацій – наразі стіни архітектурного ансамблю Ханського палацу покриваються тріщинами, зокрема, з'явилася тріщина на східному мінареті мечеті, який до проведення ремонтних робіт мав невеликий нахил. У результаті незахищеності від механічного впливу тріщини також з'являються на деяких надгробках Ханського цвинтаря. Важливою втратою є пошкодження розписів на південному і західному фасадах мечеті, які робив майстер Омер (XVIII ст.). В цілому, можна говорити про серйозні порушення естетичної цілісності об'єкта, його оригінальності, автентичності, первісного вигляду, а, в окремих випадках, і про історичну деконтекстуалізацію культурної спадщини кримських татар (наприклад, проведення християнських свят).

Ще більш ганебними виявилися сценарії поводження з культурною спадщиною національних меншин та етнічних спільнот на тимчасово окупованих територіях Херсонської, Запорізької, Донецької та Луганської областей. Цілковитого знищення зазнають культурні цінності в зоні бойових дій та на прифронтових територіях, наприклад, в місцях компактного проживання греків Приазов'я руйнування історичної забудови сягає до 90% (Маріуполь, Лисичанськ, Северодонецьк, Рубіжне).

У Лисичанську внаслідок ракетного обстрілу частково зруйновано найбільший комплекс бельгійської культурної спадщини, що розташований за межами Бельгії. Наразі відомо про повне знищення будівлі Лисичанської гімназії, в якій 100 років тому розміщувалася казарма для неодружених працівників содового заводу. В результаті пожежі частково пошкоджено також приміщення колишньої лікарні. Всі об'єкти представляли композицію Бельгійського архітектурного ансамблю міста Лисичанська.

⁶⁹Агресор руйнує об'єкти культурної спадщини Криму. Віртуальний музей російської агресії, 27 липня 2017 року. Режим доступу: <https://rusaggression.gov.ua/ua/start-restavratsii-khanskoho-palatsu--1299e65a212276e3fa31ac5693fbc421.html>

Цей європейський культурний спадок налічував 33 будівлі, які були зведені у XIX столітті в стилі модерн. Вершиною інженерних технологій та архітектурного мистецтва було визнано заводську лікарню, вікна якої прикрашали оригінальні вітражі, підлогу – декоративна плитка, а дах був покритий французькою черепицею.⁷⁰ Приміщення вибудоване з червоної цегли, з великою кількістю розеток, обрамлень, вікон і дверних прорізів, карнизів, прикрашених фігурною цеглою. Шатрова покрівля, декор та форма фасаду будівлі вважаються істинно унікальними і неповторними. Також до архітектурного ансамблю «бельгійського містечка» входили адміністративна будівля содового заводу, будинок директора заводу, готель, житлові багатоквартирні двоповерхові будинки для робітників, котеджний та житловий квартали.

Найбільших збитків зазнала культурна спадщина греків Приазов'я (маріупольські греки), третя за чисельністю етнічна спільнота в Донецькій області. Маріуполь був центром еллінізму в Україні та культурною перлиною східного регіону. Саме в цьому українському місті знаходився Культурний центр Федерації грецьких товариств України – організації, яка об'єднує 96 грецьких товариств по всій Україні. При Маріупольському державному університеті діяла єдина в Україні кафедра новогрецької мови, а також була розташована редакція всеукраїнської газети «Елліни України», єдиного друкованого ЗМІ греків України. Щороку у Маріуполі проходила величезна кількість культурних заходів, що допомагали ближче познайомитися з традиціями грецької діаспори.

На сході України було багато визначних місць, які стосувалися відомих маріупольських греків, зокрема, Художня галерея імені Архипа Куїнджі, одного з найвідоміших українських митців грецького походження. У колекції музею було зібрано понад 950 графічних та 650 живописних творів, 150 скульптур і близько 300 творів декоративно-прикладного мистецтва – загалом близько 2000 експонатів.

Важливими осередками культури, які репрезентувати культурну спадщину маріупольських греків, були Маріупольський краєзнавчий музей та Музей історії та етнографії греків Приазов'я в місті Сартана. Саме ці музейні установи зберігали дуже рідкісні та цінні колекції книг, документів, предметів побуту та одягу маріупольських греків. Так, Маріупольський краєзнавчий музей мав сім експозиційних залів та наукову бібліотеку, фонд якої становив 17 тисяч книг. Загальний фонд музею налічував понад 53 тисячі експонатів, у тому числі речові, образотворчі, письмові (рукописні та друковані), нумізматичні, археологічні, фотодокументальні, природні та інші. Серед них були грамота Катерини II християнам-грекам, виведеним з Кримського ханства в 1778–1780 роках і поселеним у Північному Приазов'ї, плащаниця 1760 року, Євангеліє 1811 року.

На жаль, усі вищезгадані культурні центри греків були знищені та розграбовані російською армією під час осади Маріуполя. Наразі достеменно не відомо, яка кількість музейних експонатів згоріла, але невелика частина вцілілих предметів була вивезена до окупованого Донецька. Серед них – Євангеліє 1811 року, виготовлене венеціанською типографією для маріупольських греків; сторічний сувій Тори, який належав єврейській громаді міста; оригінали трьох картин Архипа Куїнджі

⁷⁰Європейський Донбас. Що робили бельгійці у Лисичанську? Східний варіант, 21 липня 2022 року. Режим доступу: <https://v-variant.com.ua/article/belhiytsi-u-lysychnansku/>

«Червоний захід», «Осінь. Крим» та «Ельбрус», оригінал картини Івана Айвазовського «Біля берегів Кавказу», оригінали двох робіт Миколи Дубовського «Море» та «Ніч на Балтійському морі», оригінал посмертного портрету Куїнджі 1910 року Григорія Калмикова, бюст Архипа Куїнджі роботи скульптора Володимира Беклемішева; три унікальні ікони кінця XIX століття, предмети декоративно-прикладного мистецтва.

Суттєвих втрат понесла культурна спадщина й інших представників національних меншин. Частково зруйнований вірменський хачкар (хрест-камінь) у Маріуполі, присвячений безвинним жертвам українського та вірменського народів.⁷¹ Для вірмен Хачкар має високе духовне значення, оскільки відповідно до канонів Вірменської Апостольської церкви, хачкари освячують, і саме біля них відбуваються найбільш значущі події в житті кожного вірменина. Варто також зазначити, що у листопаді 2010 року мистецтво створення хачкарів із формулюванням «Символіка та майстерність хачкарів, вірменські кам'яні хрести» було внесено до репрезентативного списку ЮНЕСКО з нематеріальної культурної спадщини людства.

Внаслідок бомбардування Малинівського НВК «ДНЗ-ЗНЗ I-III ступенів» в с. Малин Житомирської області було пошкоджено чеську кімнату.

В результаті обстрілу постраждав головний корпус садиби Л.С. Кеніга – пам'ятка архітектури та містобудування національного значення у місті Тростянець Сумської області, де розміщувався музейно-виставковий центр «Тростянецький». Маєток збудований у 1762 року в стилі неокласицизму, але після 1874 року його архітектурний ансамбль був суттєво змінений родиною німецького цукрового магната Леопольда Кеніга. Зокрема, фасадам комплексу додали барокових форм, декорували їх пілястрами та барельєфами у формі янголів і химер. На жаль, прямі обстріли російськими танками й пожежа в будинку суттєво пошкодили фасади, зруйнували дах і перекриття, знищили інтер'єри, вибили вікна. Назавжди втрачені унікальні зразки паркету, який виготовляли свого часу на південному заводі Кеніга, а також бібліотека, що нараховувала понад 15 тисяч книг, датованих кінцем XIX – початком XX століття.⁷²

Серед пошкоджених росіянами німецьких пам'яток культури також варто відзначити садибу Генріха Янцена в місті Оріхів Запорізької області, яка презентувала архітектуру кінця XIX століття.⁷³ Генрих Янцен був одним із німців-менонітів, що переселилися на українські землі та внесли значний вклад у їх розвиток. Зокрема, представники родини Янцен побудували перший паровий млин, лікарню на 14 місць, школу для дітей-менонітів, брали участь у зведенні торговельних лавок, кінотеатру, житлових будинків. Генрих Янцен був першим мером міста та 25 років беззмінно обирався на посаду міського голови Оріхова. У двоповерховому будинку родини Янценів розміщувалась Оріхівська міська рада. Через російську атаку в маєтку пошкоджені вікна, розтрощені вхідні двері, стіни та старовинна ліпнина посічені уламками, частина даху та другого поверху повністю зруйновані.

У травні 2022 року російські війська запальними снарядами знищили 4-поверховий паровий млин Пітера Діка – пам'ятку промислової архітектури початку XX століття у Нью-Йорку Бахмутського району Донецької області, яку залишили після себе німецькі колоністи.⁷⁴ Зведений у 1903 році, він став одним із найбільших у громаді.

Як видно з наведених прикладів, російська окупаційна армія завдає великої шкоди об'єктам національно-культурної та етнічно-історичної спадщини по всій території України. Вказані дії містять склад злочину за ст. 438 КК України (порушення законів та звичаїв війни), адже є прямим порушенням Конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту (Гаазька конвенція) 1954 року та додаткових протоколів до неї, а також Конвенції про заходи, спрямовані на заборону і запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності 1970 року.⁷⁵

⁷¹ Росіяни зруйнували армянський хачкар в Маріуполі. Це пам'ятник невинним жертвам всіх війн. Сайт міста Маріуполя, 6 лютого 2023 року. Режим доступу: <https://www.0629.com.ua/news/3542825/rosiani-zruinuvali-armanskij-hachkar-v-mariupoli-ce-pamatnik-nevinnim-zertvam-vsih-vijn-foto>

⁷² Фонд садиби Кеніга у Тростянці на Сумщині втрачено назавжди. Суспільне, 6 червня 2022 року. Режим доступу: <https://suspijne.media/247179-fond-sadibi-keniga-u-trostanci-na-sumsini-vtraceno-nazavzdi/>

⁷³ В Оріхові окупанти розбомбили історичний менонітський маєток. 24 травня 2022 року. Режим доступу: <https://zp.vgorode.ua/ukr/news/sobytyia/a1207324-v-orikhovi-okupanti-rozbombili-istorichnij-mennonitskij-majetok>

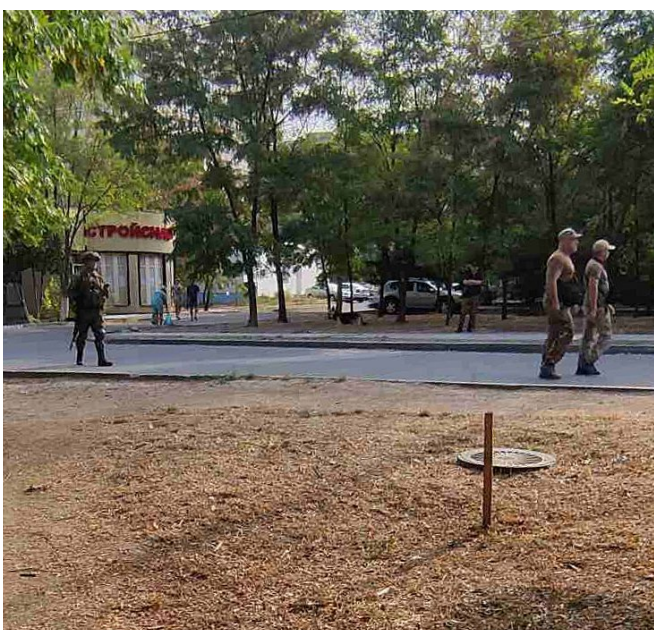
⁷⁴ В українському Нью-Йорку згорів старовинний млин Діка з менонітської спадщини. Українська правда, 10 травня 2022. Режим доступу: <https://www.istravda.com.ua/short/2022/05/10/161314/>

⁷⁵ Виконавчий регламент Конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту (1954). [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_721#Text Про ратифікацію Конвенції про заходи, спрямовані на заборону і запобігання незаконному ввезенню, вивезенню, та передачі права власності на культурні цінності (1988). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5396-11#Text>

У європейському вимірі найважливішими документами у сфері мовних та освітніх прав вважаються Рамкова конвенція про захист національних меншин та Європейська хартія регіональних мов або мов меншин, які містить комплексні положення щодо зобов'язань держави створювати у себе необхідні умови для того, щоб представники національних меншин мали можливість вивчати та розвивати власну мову.⁷⁶ Відповідно до цих документів особливого статусу в Україні набули білоруська, болгарська, гагаузька, грецька, єврейська, кримськотатарська, молдовська, німецька, польська, російська, румунська, словацька та угорська.

У статті 10 Конституції України містяться гарантії, що стосуються захисту мов, мовних та освітніх прав національних меншин в Україні. Стаття 24 забороняє «привілеї або обмеження на основі етнічного походження, мовних чи інших ознак». Стаття 11 гарантує захист мов як частину самобутності народів в рамках зобов'язання держави «сприяти консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій та культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів та національних меншин України».

У статті 53 зазначено, що «громадянам, які належать до національних меншин гарантується право на навчання рідною мовою або на вивчення рідної мови в державних та комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства».⁷⁷ Стаття 119 покладає на місцеві державні адміністрації обов'язки з виконання програм національно-культурного розвитку корінних народів та національних меншин в місцях їх компактного проживання.⁷⁸

На законодавчому рівні захист мовних та освітніх прав осіб, які належать до національних меншин, також гарантується Законом України «Про національні меншини (спільноти) України» та Законом України «Про освіту».⁷⁹

Збереження мовного середовища корінних народів та національних меншин набуває нового сенсу в умовах повномасштабного вторгнення російської армії в Україну. На тимчасово окупованих територіях політика РФ спрямована на витіснення української мови та мов національних меншин і корінних народів з усіх сфер життя з метою повної русифікації населення.

Як вже зазначалося, російська агресія мала катастрофічні наслідки для грецької спільноти Приазов'я, які є нащадками двох унікальних мовних груп – урумів (тюркофони) та румеїв/ромеїв (еллінофони) Кримського півострова. Греки переселялися у південно-східні регіони у XVIII столітті, створюючи громади, насамперед, на основі мовних ознак. Ареалом побутування урумської мови/говірки було 29 сіл Донецької області, одне село в Запорізькій області та м. Маріуполь, а чисельність урумів становила близько 40 тис. осіб. Географія ж застосування румейської мови була значно меншою – це Великоновосілківський, Волноваський, Володарський, Мангушський та Старобешівський райони Донецької області.⁸⁰

⁷⁶Європейська Хартія регіональних мов або мов меншин (1992). [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_014#Text
⁷⁷Конституція України (1996). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution>

⁷⁸Звіт про забезпечення права початкову та середню освіту мовами національних меншин у східних та південних регіонах України. Березань, 2020 року. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.slideshare.net/ssuserd328fb/ss-239166078>

⁷⁹Закон України «Про національні меншини (спільноти) України» (2022). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2827-20#Text>
Закон України «Про освіту» (2017). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

⁸⁰Піскіжова В. До проблеми збереження та популяризації культурної (мовної) спадщини Надазовських греків у незалежній Україні

Варто також згадати, що у 2018 році урумську та румейську було внесено до «Атласу мов світу, що перебувають під загрозою» (ЮНЕСКО). Згідно зі шкалою Levels of endangerment (рівні небезпеки) урумська мова є тією, що перебуває «безумовно під загрозою», румейська ж – «у серйозній небезпеці». До переліку нематеріальної культурної спадщини Донецької області внесено малоянисольський діалект (говірку) румейської мови. Географією сучасного побутування вказаного елемента було визначено лише кілька сіл Нікольського району – Малоянисоль, Кременівка, Новоянисоль, Касянівка та Кирилівка.

Фізичне знищення російською армією м. Маріуполя та його подальша окупація стали трагічними сторінками в історії України. Значна частка його мешканців мала грецьке походження (21,9 тис. осіб або 4,3%), а саме місто завжди було головним осередком національно-культурного життя етнічних греків, де розташовувалися їхні провідні громадські інституції.

Маріупольський державний гуманітарний університет був єдиним українським закладом вищої освіти, де працював факультет грецької філології і перекладу. На базі факультету було створено Екзаменаційний центр Міністерства освіти і релігії Греції для отримання міжнародного сертифікату з новогрецької мови, науково-дослідний Центр з вивчення і розвитку грецької культури країн Причорномор'я, Архів-бібліотека вивчення діалектів і культури етнічних греків Надазов'я. Щороку проводилися Всеукраїнська студентська олімпіада та Всеукраїнський конкурс студентських наукових робіт з новогрецької мови і літератури, а також Конкурс творів новогрецькою мовою імені проф. Васоса Карагеоргіса. Бібліотека елліністичних студій «Константинос Левендис» була широко відома в Україні і за її межами як найсучасніша і найкраще укомплектована бібліотека з елліністики.⁸¹ Факультет грецької філології і перекладу мав велику популярність серед молоді східних та південних областей України, що мала грецьке коріння.

Переважна частина місць компактного проживання приазовських греків наразі знаходяться під контролем окупаційних військ. Точна інформація про кількість загальноосвітніх закладів, які функціонують на тимчасово окупованих територіях та дітей, які їх відвідують, відсутня. За даними Донецької та Луганської обласних військових адміністрацій освітній процес здійснюється за російськими навчальними програмами, у навчальних планах закладів освіти відсутні навчальні предмети «Історія України», «Українська мова», «Українська література». У школах проводяться виховні заходи антиукраїнського та антидержавного характеру.

Мови представників національних меншин не викладаються, а вчителі часто стають жертвами переслідувань та тортур. Так, Федерацією грецьких товариств України опубліковано повідомлення щодо викрадення та утримання в полоні вчительки новогрецької мови, етнічної грекині, членкині Урзуфського товариства греків Табахової (Саламбаш) Олени Христофорівни.⁸² Відомо, що жінку затримано в окупованому Урзуфі Донецької області за проукраїнську позицію та відмову у співпраці з окупаційною владою ДНР.

Про утиски на мовному ґрунті повідомляють також представники національних меншин тимчасово окупованого міста Мелітополь: «Не дай Боже тут говорити рідною мовою, якщо хтось з орків, чи колаборантів почує, то не знаю чим все закінчиться... тут у нас забороняють як державну мову, так і мови національних спільнот» (Арина).⁸³

⁸¹Факультет грецької філології і перекладу. Сайт Маріупольського державного університету. Режим доступу: <http://www.mdgu.com.ua/?set=page&str=11>

⁸²Окупанти тримають у полоні вчительку новогрецької мови із Урзуфа. Сайт міста Маріуполь, 4 жовтня 2022. Режим доступу: <https://www.0629.com.ua/news/3473284/okupanti-trimaut-u-poloni-vcitelku-novogreckoi-movi-iz-urzufa>

⁸³Етнічні спільноти і спільність: запорука громадської активності та довіри. Результати контент-аналізу, фокус-групових дискусій та глибинних інтерв'ю. (2022). Електронний ресурс]. Режим доступу: https://fim.mdpu.org.ua/wp-content/uploads/2023/02/ETNICHNI_SPILNOTY_I_SPILNIST_zvit_vyrobnycha_praktyka.pdf

Продовжується політика етноциду кримських татар, одним з основних завдань якої є цілеспрямоване нищення мови як головної ознаки етносу. Цей процес здійснюється шляхом витіснення кримськотатарської мови з різних сфер суспільного життя та навчальних програм в освітніх закладах.

За Всеукраїнським переписом населення 2001 року близько 230 тис. громадян України назвали кримськотатарську мову рідною, у тому числі 228 373 з 248 193 кримських татар (92,0%). Серед мов України кримськотатарська посідала третє місце за чисельністю носіїв після української та російської. Найвищий відсоток осіб, що назвали рідною мовою кримськотатарську, спостерігався в сільських районах Криму – Білогірському (28,9%), Кіровському (24,0%), Советському (21,2%), Джанкойському (20,4%), Бахчисарайському (20,1%). Загалом по Криму (без Севастополя) кримськотатарську назвали рідною мовою 11,3% населення.

На момент окупації Криму 15 шкіл здійснювали повний цикл навчання кримськотатарською мовою, а також діяло кілька шкіл із навчанням двома мовами (російською та кримськотатарською). Кількість класів у Криму відповідно до мови навчання розподілялася у такий спосіб: 875 класів – з українською мовою, 384 – з кримськотатарською, 8965 класів – з російською. З усіх учнів в Криму російську мову як предмет вивчали 206 тис. 866 дітей (99,2%), кримськотатарську мову – 18 тис. 20 (8,6%).⁸⁴

Відповідно до публічної інформації на сайті окупаційного Міністерства освіти, науки та молоді Республіки Крим у 2022/2023 учбових роках 33351 учнів вивчали кримськотатарську мову як предмет або поглиблено, або факультативно, або позаурочно. Кримськотатарською мовою навчалися 5462 школярів у 16 загальноосвітніх закладах з кримськотатарською мовою навчання, в яких 261 клас. На базі російськомовних класів у 21 школі відкрито 119 кримськотатарських класів на 1905 дітей.⁸⁵ Загалом кримськотатарською мовою навчалось 7367 дітей, що складало 3,2% від загальної кількості учнів. Верифікувати ці дані наразі неможливо.

Натомість, за даними кримськотатарських правозахисних організацій, статус кримськотатарської мови є суто декларативним. Кримськотатарську мову ставлять лише як факультатив одним з останніх уроків шкільного розкладу, де, замість викладання граматики та літератури, дітям розповідають про історію національного костюму чи традиційних страв. За словами представників Національного корпусу кримськотатарської мови в окупованому Криму наразі залишилось кілька шкіл з викладанням кримськотатарською, але їх закінчують лише кілька десятків випускників щорічно.⁸⁶

⁸⁴За три роки кількість учнів у Криму, які навчаються українською, зменшилась у 36 разів. Українформ, 1 травня 2017 року. Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/2220496-za-tri-roki-kilkist-ucniv-u-krimu-aki-navchatsya-ukrainskou-zmensilas-u-36-raziv.html>

⁸⁵Информация об обучающихся на государственных языках Республики Крым (русский, украинский, крымскотатарский) в общеобразовательных организациях Республики Крым в 2022/2023 учебном году. Режим доступу: <https://monm.rk.gov.ru/ru/structure/210>

⁸⁶Мова під загрозою зникнення: як зберегти кримськотатарську? Свідомі, 10 січня 2023 року. Режим доступу: <https://svidomi.in.ua/page/mova-pid-zahrozoiu-znyknennia-ia-k-zberehty-krymskotatarsku>

Агресія Росії проти України, яка розпочалась в лютому 2014 року з анексії Криму та частини Донбасу сприяла питанню консолідації української нації як запоруки національної безпеки, порушила норми та принципи міжнародного права, двосторонні та багатосторонні угоди. Такі дії є важким злочином проти міжнародного миру, який тягне за собою міжнародно-правову відповідальність Російської Федерації як держави та міжнародну кримінальну відповідальність її вищого керівництва. Досить лояльна та гнучка реакція світу на ці події стала однією з причин того, що 24 лютого 2022 року Україна поповнила список «гарячих точок» на планеті.

Сьогодні геополітична аналітика російсько-української війни ставить під сумнів сотні укладених у різні часи міжнародних угод, рівень керованості міжнародними процесами падає, а механізми підтримання системи міжнародної безпеки, створені після Другої світової війни, дедалі більше доводять свою недостатню ефективність.

Доцільно також наголосити, що війна Росії проти України є ще одним травматичним прикладом розігрування «етнічної карти» на європейському континенті. Від самого початку РФ апелювала до «етнічних травм» минулого, намагаючись спровокувати ланцюгову реакцію, виправдати та легітимізувати власні агресивні дії в Україні, посіяти хаос. Натомість, як свідчать останні соціологічні дослідження, відбувся зворотній процес, який призвів до радикальної консолідації населення України навколо цінностей українства.

Достеменно відомо, що під російським окупаційним режимом знаходиться значна частина поліетнічних регіонів України та її населення, зокрема, місця компактного проживання греків, болгар, ромів, турків-месхетинців, кримських татар, нащадків швейцарських та німецьких колоністів. Воєнні дії російської армії на території України, які неодноразово визнавалися міжнародними організаціями як злочини проти людяності, призвели до серйозних порушень прав і свобод етнічних спільнот.

До них застосовувалися жорсткі тортури та вбивства, викрадення, примусові переміщення, позасудові покарання, політично мотивовані переслідування та ув'язнення, позаправові механізми та інструменти прямої та непрямої дискримінації, які порушують первісні права людини, викладені в міжнародному праві. Жертвами російської агресії ставали не тільки проукраїнські громадські активісти, учасники руху спротиву, місцеві чиновники, але й цивільне населення, яке каралося за підтримку зв'язків з Україною, використання українських онлайн-додатків чи української символіки, відмову від російського громадянства.

Багато представників національних меншин втратили свої домівки через обстріли, особливо це стосується греків Приазов'я, які компактно проживали в Маріуполі, Мангуші, Старобешеві, Авдіївці, Макіївці, Мар'їнці та інших районах активних бойових дій. На тимчасово окупованих територіях України багато етнічних спільнот постраждало від несанкційних обшуків та пограбувань як приватної власності, так і приміщень їх громадських організацій.

Під час проведення дослідження було підтверджено високий рівень патріотизму серед представників національних меншин та етнічних спільнот, що доводять численні факти боротьби проти окупаційних режимів та вірність Україні. Респонденти, з якими вдалося поспілкуватися, засудили проведення незаконних російських референдумів та не брали участі у голосуванні. Усі вони наголошували на грубих порушеннях виборчого процесу, який, в першу чергу, мав примусовий характер без права на свободу волевиявлення.

Переважає більшість представників національних меншин та корінних народів сприймають примусову натуралізацію як дискримінаційну практику нав'язування російської етнічної ідентичності. Отримання російського паспорту вони розглядають лише як безпекову складову, але не як фактор інтеграції у російське громадянське суспільство.

Профіль основних соціально-економічних проблем складають безробіття, відсутність доступу до якісних медичних послуг та ліків, блокування банківської системи України та неможливість отримання пенсій, гуманітарна катастрофа, руйнація житлового фонду, нестача води, електроенергії та тепла, а також обмеження у наданні адміністративних послуг. На тимчасово окупованих територіях суттєво порушений освітній процес, а також масово застосовується психологічний тиск на вчителів.

Російська агресія проти України призвела до серйозних зловживань релігійною свободою. Окупаційна влада вдається до переслідувань фактично усіх конфесій, окрім УПЦ. Найбільше від протиправних дій агресора потерпає Православна церква України. Велика кількість релігійних споруд була зруйнована або суттєво постраждала від обстрілів.

Діяльність громадських організацій національних меншин на тимчасово окупованих територіях майже заблоковано, окрім тих, хто погодився співпрацювати з окупаційною владою.

Гуманітарна політика та ідеологія Російської Федерації спрямована на знищення української ідентичності через залучення місцевих колабораційних агентів впливу, у тому числі, із середовища регіональних об'єднань національних меншин.

Зафіксовано багато фактів конфіскації приміщень національно-культурних товариств та вилучення їх майна. Костюми творчих колективів національних меншин, без дозволу власників, використовують для поширення пропаганди російських наративів.

Армія РФ продовжує масово руйнувати об'єкти культурної спадщини представників різних національних меншин та корінних народів, які мають особливе значення для їх ідентичності, історичної пам'яті та збереження самотності. Розграбовані та вивезені у невідомому напрямку унікальні музейні експонати, назавжди втрачено великий масив архівних матеріалів, предметів побуту з приватних колекцій.

На тимчасово окупованих територіях системно порушуються мовні права національних меншин (спільнот) і корінних народів. Під загрозою зникнення перебувають кримськотатарська мова, а також урумський та румейський діалекти грецької мови. Для дітей представників етнічних спільнот не створюються спеціальні умови для вивчення їх рідних мов ані в школі, ані в рамках позашкільної освіти. Триває безальтернативний примусовий перехід навчального процесу на російську мову.

В цілому, можна говорити про те, що від початку російської агресії представники національних меншин та корінних народів все частіше стають жертвами грубих порушень їхніх спеціальних, громадянських та політичних прав, а також прав людини. Це дослідження лише частково висвітлює ситуацію, яка склалася в етнічному середовищі після повномасштабного вторгнення армії РФ, проте він чітко показує загальне коло проблем та формує бачення для українських органів влади щодо подальших політик, спрямованих на етнополітичний вимір деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій України.

«Гаряча лінія»
для звернень:

0800-50-17-20
(безкоштовно)

044-299-74-08

hotline@ombudsman.gov.ua

Омбудсман України
Ombudsman of Ukraine

Російська Федерація та всі військові злочинці, яких вона направила в Україну, понесуть найсерйознішу відповідальність за зло, яке вони вчинили.

Україна ретельно документує кожен злочин і кожную жорстокість.
Усі винні, безсумнівно, будуть покарані.

Ми ніколи не забудемо і не пробачимо. Як і світ.

#StandWithUkraine

Дмитро ЛУБІНЕЦЬ

Уповноважений Верховної Ради України
з прав людини

✉ lubinets@ombudsman.gov.ua

Гаряча лінія Уповноваженого Верховної Ради
України з прав людини: 0 800 50 17 20
електронна пошта: hotline@ombudsman.gov.ua

Омбудсман України Ombudsman of Ukraine

Співфінансується
Європейським Союзом

Європейський Союз

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

Співфінансується
та впроваджується
Радою Європи

Ця публікація виготовлена за фінансової підтримки Європейського Союзу та Ради Європи у рамках спільного проекту «Підтримка впровадження європейських стандартів щодо боротьби з дискримінацією та прав національних меншин в Україні».

Погляди, викладені в цьому документі, не відображають офіційну позицію Європейського Союзу та Ради Європи.

СЕРПЕНЬ, 2023 | М. КИЇВ